

PLANTAGE SAVONET

Verleden en toekomst

INGVAR KRISTENSEN

STINAPA no. 35, 1993

PLANTAGE SAVONET

Verleden en toekomst

door

INGVAR KRISTENSEN

1993

STINAPA no. 35

Adres: CARMABI
P.O. Box 2090
Curaçao, Nederlandse Antillen

tel: 599-9-624242
fax: 599-9-627680

De drukkosten voor dit boekje werden gedragen
door het Prins Bernhard Fonds

Drukkerij: Intergrafia N.V.

Uitgave van de Stichting Nationale Parken Nederlandse Antillen

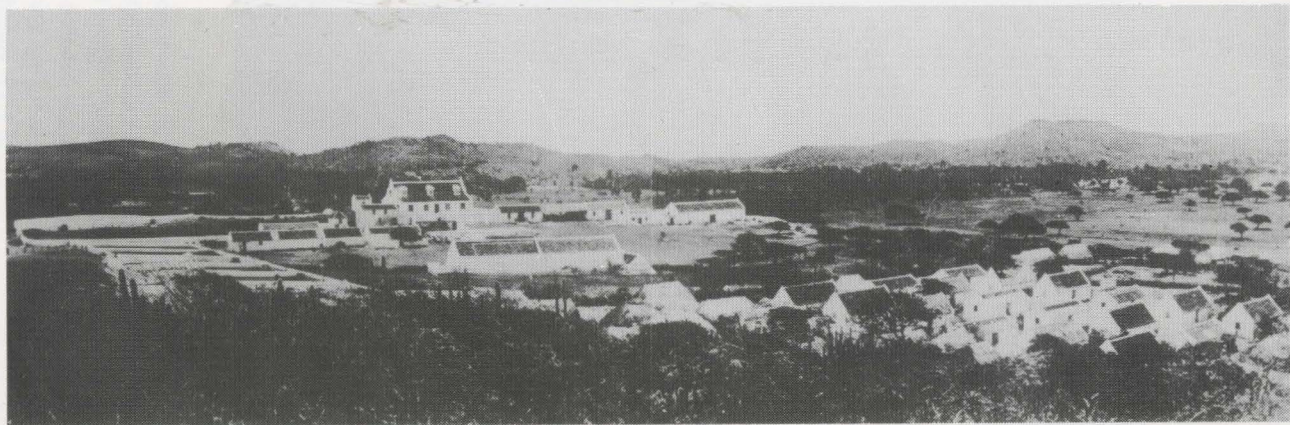
IN MEMORIAM DICK HOOGERWERF

Dick Hoogerwerf, de eerste beheerder van het Christoffelpark, overleed op 20 maart 1993. Zijn inzet om ons liefde voor onze natuur boven én onder water bij te brengen, was heel groot. Talloze dia-lezingen en rondleidingen getuigen daarvan. Vooral zijn omgang met kinderen en dieren was héél bijzonder. Zijn toewijding aan ons Christoffelpark was erg groot: hij beschouwde het als zijn park! STINAPA houdt zijn nagedachtenis hoog in ere.

INHOUD

	pagina
Inleiding.	1
Is Savonet wel iets bijzonders?	3
Hoe ontstond het Christoffelgebied geologisch gezien?	5
Natuurlijke vegetatie.	9
Fauna, en "generatio spontanea" na regenval.	15
Enkele punten uit het verleden van Plantage Savonet.	23
Het landhuis.	29
De bijgebouwen.	39
Slavenpaal en pilaren van Zorgvlied.	43
Het dorp.	43
Producten uit de natuur, land- en tuinbouw.	45
Extensieve landbouw.	49
Land- en tuinbouw in omheind gebied.	51
Veeteelt.	55
Een openluchtmuseum?	59
Historische gegevens over de eigenaren van Savonet en Zorgvlied.	63
Geraadpleegde literatuur.	67
Lijst van personen.	69
Verklarende woordenlijst.	71

Landhuis Savonet met bijgebouwen en "dorp". Foto R. Soubllette, omstreeks 1900.

INLEIDING

Gedurende de jaren dat het Christoffelpark tot stand kwam (1972-1978), ging ik meermalen per week kijken hoe de zaken er voor stonden. Ik bezocht dan ook steevast het landhuis om de bewoners verslag van de vorderingen en moeilijkheden uit te brengen. Ook na de opening van het park, in 1978, kwam ik er veelvuldig. Bij afwezigheid van de bewoners, het echtpaar Koppers- van der Linde Schotborgh, mochten wij telkens weer onze intrek op het landhuis nemen. Tijdens gesprekken met allerlei mensen uit de omgeving, kreeg ik veel informatie over de plantage en het landhuis. Thans ben ik er toe gekomen al die gegevens die in mijn hoofd zitten, eens op te schrijven.

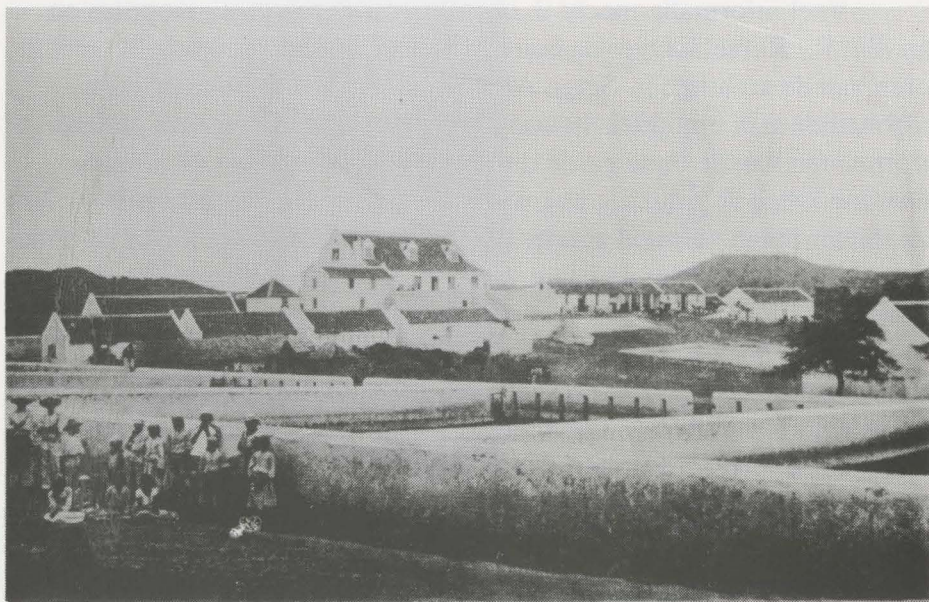
Veel informatie mocht ik ontvangen van mw. S.F. Koppers en van dhr. R. Rafaela. Over de bouw-technische aspecten kreeg ik veel te horen van de architect ir. Serge Alexeenko. Deze drie belangrijkste informanten zijn inmiddels helaas overleden. Ook zijn er veel andere informanten van de oude garde die niet meer leven. Van de jongere generatie kreeg ik gelukkig nog wel allerlei aanvullende informatie. Al hun namen staan vermeld zonder datum als het om persoonlijke informatie gaat. Staat er achter de naam wel een jaartal, dan betreft het een publicatie.

In dit boekje is er naar gestreefd zoveel mogelijk niet eerder gepubliceerde gegevens te presenteren, terwijl hetgeen reeds in de literatuur te vinden is slechts fragmentarisch vermeld wordt. Het slaven-leven op de plantage is vrijwel geheel buiten beschouwing gelaten. Niet omdat ik dat onbelangrijk vind, maar omdat ik daarover niet genoeg kan vertellen.

Deze publicatie kan men beschouwen als een aanvulling op de gedegen "Excursion Guide to the Christoffel Park Curaçao", door Peer Reijns in 1984 geschreven. Hier en daar zijn doublures onvermijdelijk, en ook dekken de gegevens van Reijns en van mij elkaar niet altijd. Ik heb niet gepoogd daarvoor verklaringen te geven.

Met het tot stand komen van het Christoffelpark in 1978 is zeker geen eindpunt bereikt. Allereerst zou het heel belangrijk zijn enkele

aangrenzende gebieden aan het park toe te voegen, met name de aangrenzende strook van Plantage Hironimo, en van Plantage Jeremy in het bijzonder de Rooi Kayuda en directe omgeving. Vervolgens is het ook van groot cultureel-historisch belang als allerlei activiteiten van het plantage-bedrijf, zoals bekend uit de afgelopen anderhalve eeuw, weer zichtbaar gemaakt worden. Juist omdat rondom het landhuis nog zoveel in stand is gebleven, ligt het voor de hand op deze plaats het oude plantagebedrijf aan de vergetelheid te ontrukken. Dat is in de eerste plaats van belang voor het historisch besef van jongere generaties, maar het kan tevens een attractie voor toeristen vormen. De uiteindelijke bedoeling is een simpel openluchtmuseum, een opzet die in het laatste hoofdstuk nader wordt toegelicht.

Landhuis Savonet. Foto Neervelt v.d. Poll, omstreeks 1885.

IS SAVONET WEL IETS BIJZONDERS?

De plantage Savonet strekt zich uit van de Seru di Cueba en de Boca Grandi in het oosten, tot de Christoffelberg in het westen. Nog geen 10% van het gebied was vroeger in cultuur gebracht. Het cultuurgebied is nu veel kleiner want de mondi heeft heel wat terrein heroverd.

Voor de bevolking was tot vrij recent de mondi erg oninteressant, behalve misschien als de kibra hacha bloeide. In 1960, een erg droog jaar, zei mijn secretaresse dat ik niet naar Bandariba of naar Bandabou hoefde te gaan, want alles was daar naargeestig grauw. Toen in 1969 het Nationale Park Washington op Bonaire werd geopend, zei Dick Hoogerwerf, de latere beheerder van het Christoffelpark, dat hij dat park op Bonaire maar een saai mondi-gebied vond. Pas acht jaar later zag hij het mooie van onze natuur en werd de mondi van het Christoffelpark zijn troetelkind!

Toch waren er ook vroeger lieden die van de mondi genoten. In het Christoffelgebied, toen nog geen park, waren dat met name de jagers, die doorgaans echte natuurliefhebbers zijn. Hetzelfde geldt trouwens voor vele stropers! Ook werd de Christoffel-mondi regelmatig bezocht door jeugdgroepen zoals padvinders, voor wie het beklimmen van de Christoffeltop een speciale attractie was. Daarnaast bestond er ook een groep Hollanders die van de mondi genoten. Dat was de "Natuurwetenschappelijke Werkgroep", die regelmatig excursies over het gehele eiland organiseerde. De tochten naar de Christoffelberg, maar ook naar het terrein ten oosten van het landhuis Savonet, vormden daarbij hoogtepunten. Met 20 à 40 auto's reden we dan naar Lagoen waar men tijdens de weekends een ketting over de weg gespannen vond: je moest er tol betalen! Dan ging de rit naar Knip. Vlak vóór Knip liggen drie steile heuveltjes. Aan de voet van het derde heuveltje sloeg je dan rechtsaf een landweggetje in, dat tot de Rooi Kayuda te berijden was. Verder te voet door de Rooi Kayuda, die zo heet omdat er een grote kayuda (*Annona glabra*) staat, naast de gemetselde "Pos Kayuda". Men trok dan door het zogenaamde Orchideeën-bos, via de Seru Gracia en de Piedra Mulina, naar de Christoffel, waar onderweg erg veel te zien was. In de Werkgroep zaten veel amateur-specialisten: de één wist je allerlei over de geologische vorming van het gebied te vertellen, de ander kende de planten, de vogels of de slakken, enz. Tijdens die excursies bleek ons,

dat het Christoffelgebied én het oostelijk deel van de plantage Savonet een buitengewone rijkdom aan flora en fauna vertonen.

Sinds de vorige eeuw hebben biologen de Antilliaanse flora en fauna goed onderzocht, maar het meeste materiaal werd na 1930 door dr. P. Wagenaar Hummelinck, "Shon Piet", verzameld. Hij was een grote stimulator voor anderen en hij was het ook die in 1948 de "Natuurwetenschappelijke Werkgroep" oprichtte. Maar aan de activiteiten van deze Werkgroep namen, zoals gezegd, vrijwel alleen Hollanders deel: de opzet sloeg niet aan bij de Curaçaoenaars. Gelukkig kwam er in 1962 verandering, toen de "Stichting Nationale Parken Ned. Antillen" (STINAPA) werd opgericht. Van meet af aan speelden de Curaçaoenaars een belangrijke rol bij die STINAPA-opzet. Vanaf dat moment begon de bevolking, en met name de jeugd, steeds meer de schoonheid van de natuur, de mondi inbegrepen, in te zien. Men begon ook te beseffen dat vervallen landhuizen, met hun bijgebouwen in de mondi verscholen, de moeite van het restaureren waard zijn. Het gebouwen-complex van Savonet is héél bijzonder: nergens anders vindt men zoveel bijgebouwen nog intact, met aan de overkant van de weg naar Westpunt nog delen van "het Dorp".

Is Savonet dus iets bijzonders? Ja, het is uniek!

HOE ONTSTOND HET CHRISTOFFELGEBIED GEOLOGISCH GEZIEN?

Onze aardkorst bestaat uit platen die ten opzichte van elkaar verschuiven kunnen. Op hun grens (de breuklijn) leidt dit tot grote spanningen, hetgeen zichtbaar wordt in vulkanisme en tektoniek (aardkorst-beweging, met plooien en breuken). Negentig miljoen jaar geleden ontstonden op 2000 m meter onder de zeespiegel vulkaan-erupties op de breuklijn tussen de Caraïbische plaat en de Zuidamerikaanse plaat. De uitgespuwde lava van een basaltische samenstelling vormde de basis van de zuidelijke Caraïbische eilanden, waaronder Aruba, Curaçao en Bonaire. De oceaanbodem werd nu overdekt met een 1000 meter dikke laag lava die onder water tot diabaas stolde. Dertig miljoen jaar later werden de spanningen op de breuklijn zo groot dat ten westen van de diabaas-laag de zeebodem, tussen wat nu Savonet en Lagoen heet, omhoog geperst werd. De zeebodem spietste omhoog, in een onregelmatig geplooid profiel: de heuvels van de Knip-formatie. Zoals elk sediment-gesteente was die oude zeebodem gelaagd, en die lagen kwamen hier en daar als schuine pieken omhoog, met als hoogste pieken de Christoffelberg en de Seru Gracia. Sommige sedimentlagen werden geplooid alsof het dubbel geslagen pannekoeken waren. Heel duidelijk kan men die plooïing zien langs de Rooi Kayuda en de Rooi Beroet.

De grens tussen de oude diabaas-formatie en de jongere Knip-formatie ligt in het Christoffelpark tussen Zorgvliet en Savonet, dus langs de weg naar Westpunt. Savonet ligt op het diabaas en Zorgvliet op de oude zeebodem. Dat die zeebodem zeker 2000 meter diep gelegen moet hebben, valt af te leiden uit de microscopisch kleine, gefossiliseerde organismen, zoals radiolariën, die men in dat sediment-gesteente aantreft. Uiteraard had die omhoog-gespietste zeebodem geen stabiele opbouw. Van de Christoffelberg rolden dan ook in de loop der tijden grotere en kleinere rotsblokken omlaag. Aan de oostkant van de Christoffelberg is de "Christoffel Chiquitu" het meest bekend, en aan de westzijde de "Piedra Mulina". Waarom die grote steen Piedra Mulina heet, begrijpt men als men bij Santa Cruz staat: men ziet dan rechts de Christoffel en links de Seru Gracia, met in het dal daartussen de grote steen, die lijkt op een maal-steen die op de bodem van een holle steen ligt, klaar om main-shi te malen. De lagen van het sedimentgesteente laten zich tot "flag-

stones" splijten. Als men op het terras van het landhuis Savonet loopt, ziet men hoe dit terras bedekt is met gele, of zwart-verweerde flagstones die men stellig uit de omgeving van Zorgvlied gehaald heeft.

Van veel recentere datum dan de diabaas- en de Knip-formatie zijn de kalk-plateau's langs de NO-kust. Koraal groeit nauwelijks beneden 50 m diepte want daar dringt te weinig licht door. Toch vindt men koraalkalk-afzettingen van de top van de Hironimo-tafelberg tot een eind in zee. Dat is het gevolg van wisselingen van het zeeniveau in verschillende perioden. Wanneer het zeeniveau enige tijd constant bleef, vormde zich aan de waterspiegel een rif-plateau. Vooral vanuit een vliegtuig kan men langs de noordkust drie duidelijke plateau's onderscheiden. Onder water zit nog een vierde plateau. Daar tussenin zijn nog verscheidene kleinere plateautjes te onderscheiden.

Langs de zeekant van de plateau's en plateautjes slijt het rif niet onder het dreunend geweld der branding, zoals men verwachten zou, maar groeit daar juist aan door kalkalgen, die zich daar het lekkerst voelen. Aan de landzijde daarentegen ziet men zogenaamde brandingsnissen ontstaan, die echter niet zozeer door de branding ontstaan, maar door toedoen van groene alges, die met hun zure uitscheidingsproducten de kalk oplossen. Hogerop, in de spatzone van de branding, zou men ook zeker mechanische slijtage verwachten, maar in die spatzone is het rif niet glad maar juist puntig: ook daar spelen de kleine alges een grote rol. De zachtere, poreuze delen van het koraalkalk worden opgelost, waardoor een scherp gepunt "karren-plateau" ontstaat. Wee, die daar met zijn auto over heen rijdt: goede kans dat een band wordt opengereten.

Door het enigszins zure regenwater lost de kalk boven zeeniveau langzaam op waardoor druipsteengrotten kunnen ontstaan. Dit is duidelijk te zien op de grens van Savonet en de plantage Hironimo, vlak bij zee, in de NW-punt van de Seru di Cueba. De oostelijke grot, Cueba Bosà, heeft een horizontale lengte van 120 m, en de meer westelijk gelegen grot is 50 m diep. De grotten liggen niet in koraalkalk maar in foraminiferen-mergel van het Boven-Eoceen, onder een deklaag van Quartaire koraal-kalksteen. De oostelijke grot vertoont nog actieve druipsteen-vorming in de Kamber Blanku, en verder is daar nog een hoge "zaal" met een kleine dak-opening, waar soms een kerkuil te zien is. Verder zit die grot altijd vol vleermuizen.

Ongeveer 200 m ten westen van deze grotten zit een abri van 25 m lang, 5 à 12 m diep en 1 m hoog; hier zijn tegen het plafond petrographen aangebracht, uit de pre-columbiaanse tijd. Deze rotstekeningen behoren tot de mooiste van Curaçao. Om beschadiging te voorkomen is de abri met een hek afgesloten maar de tekeningen zijn door het hek heen zichtbaar. Men heeft hier in de Seru di Cueba naar guano en fosfaat gegraven, maar de exploitatie liet zich niet hoopvol aanzien.

Plooiing in Rooi Bérut. Foto Neervelt v.d. Poll, omstreeks 1885

NATUURLIJKE VEGETATIE

De witte orchidee, *Brassavola nodosa*. Foto René Severens

Het grootste deel van de plantage bevat dezelfde plantensoorten die men overal op het eiland aantreft. Maar de Christoffelberg en omgeving vormen een uitzondering. Daar vindt men vele planten, die men elders op het eiland nauwelijks of niet vindt. Dat komt stellig omdat er nogal vaak een nauwelijks te meten motregen valt, terwijl bovendien de temperatuur boven de 200 m duidelijk iets lager ligt. De steile heuvels brengen meer schaduw dan vlak land waardoor het vocht op hellingen ook minder snel verdampt. De prachtige baardmossen die daar de struiken versieren, maken er gebruik van. Opvallend zijn de vier soorten orchideeën, waarvan de wit-bloemige *Brassavola nodosa*, en de rose-rode banana shimaron (*Schomburgkia humboldtii*) het talrijkst zijn. De *Brassavola* groeit bij afwezigheid van geiten ook op stenen op de grond, maar in het Christoffelpark groeien zij alleen boven geiten-bereik. De banana shimaron zit bij voorkeur in bomen. Indien ze in de volle zon

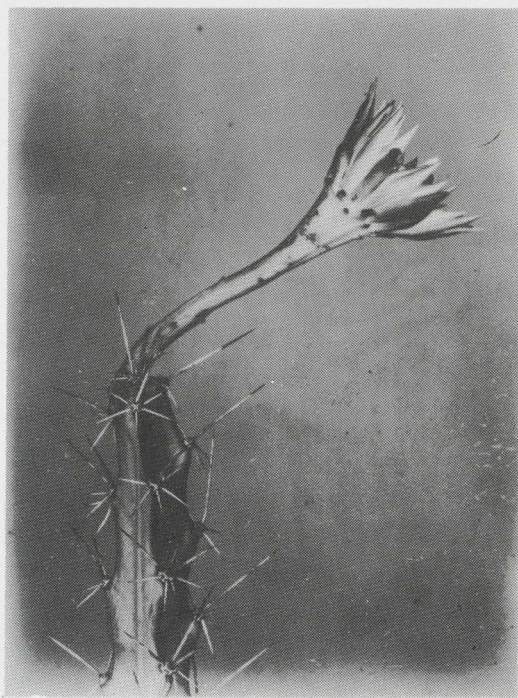
De bulben van de paarse orchidee, banana shimaron (*Schomburgkia humboldtii*). Foto René Severens

zitten, blijven de bulben ("banana") gedrongen en blijven de bladeren ook klein en ei-vormig; de bloeistengels worden niet veel langer dan 75 cm. Groeien ze daarentegen in een boom-kruin waar de zon niet doordringt, dan worden de bladeren driemaal zo lang en worden de bulben lang gestrekt en soms heel dik (tot ruim 30 cm in omvang) en de bloeistengels groeien dóór tot ze het zonlicht bereiken. In een zware kibrahacha nabij de Seru di Bientu mat ik eens een bloeistengel van 4.20 m! De banana shimaron heeft nog iets bijzonders: als men een afgeval- len kolonie opraapt, kruipen er ineens massa's grote zwarte mieren uit, die gelukkig niet bijten. Zij leven in de holle bulben die ze bereiken via gaten aan de basis van de bulben. Meestal zitten ze niet in levende, groene, maar juist in bruine, verschrompelde bulben. Of zij daar alleen huisvesting zoeken of dat zij ook nog een andere binding met de orchidee hebben, is niet duidelijk.

Er groeien ook Bromeliaceae die men elders niet of zelden aan- treft: de tekú (*Bromelia humilis*), een ananas (*Ananas comosus*), barba di

kadushi (*Tillandsia recurvata*), *T. fasciculata*, tekú di palu (*T. flexuosa* en *T. utriculata*, determinatie van Eric Gouda). Aan de struiken hangen hier de zilvergrijze, grillige slierten van het baardmos (*Ramalina usneoides*), een korstmos waarvoor het in lager gelegen gebieden te droog is.

Onder de cactussen is een bijzonderheid de dama di anochi of kadushi di kulebra (*Acanthocereus tetragonus*), die alleen 's nachts bloeit en om vijf uur 's ochtends al weer verwelkt is. Dan vindt men er de Christoffelpalm of kabana (*Sabal palmetto*), waarvan de bladeren gebruikt werden om twee soorten mandjes, coto's en makotten, te vlechten. In de bomen bungelt hier en daar de mistletoe-achtige *Phoradendron trinervium* met zijn prachtige oranje-rode bessen. Mistletoes zijn planten, die parasiteren op bomen: zij dringen met hun wortels het hout binnen en halen sappen met voedingsstoffen uit de boom, hoewel ze met behulp van hun eigen bladgroen ook zelf zetmeel produceren. Andere planten leven geheel parasitair, zoals het duivels-naaigaren, hilu di diabel (*Cuscuta americana*), dat geen bladgroen bezit en dan ook geel van kleur is.

Kadushi di kulebra. De bloem opent zich na zonsondergang en is vóór zonsopgang al weer verlept. Foto frater Arnoldo

Epiphyte bromelia's nabij de top van de Christoffel. *Tillandsia utriculata* (links) en *T. flexuosa* (rechts). Foto Aubrey Tiel

Bij de Christoffeltop vindt men de flamingo-plant *Anthurium hookeri*, met een onaanzienlijke bloei-aar, maar met mooie rode besjes. Deze plant heeft forse bladeren die in droge jaren ongeveer 50 cm lang worden, maar in een regenjaar tot 1,50 m lang worden.

Als bijzondere boomsoort mag de dam machu (*Clusia sp.*) vermeld worden: een forse boom met indrukwekkend vertakte, grillige stam die op de west-helling van de Christoffel groeit. Men is er nog niet achter tot welke soort deze *Clusia* gerekend moet worden. Indien het een nog niet bekende soort blijkt te zijn, is deze soort een endem, d.w.z. uniek voor Curaçao. Een andere boomsoort die als endem beschouwd wordt, is *Myrcia curassavica*, die ook alleen in het Christoffelgebied is aangetroffen. Maar verschillende soorten die vroeger als endem beschouwd werden, blijken bij nader onderzoek óók in de tegenover liggende provincie van Venezuela, Falcón, voor te komen. Een goed voorbeeld zijn twee, overigens weinig spectaculaire boomsoorten, *Soro-*

De Christoffelpalm cabana. Foto René Severens

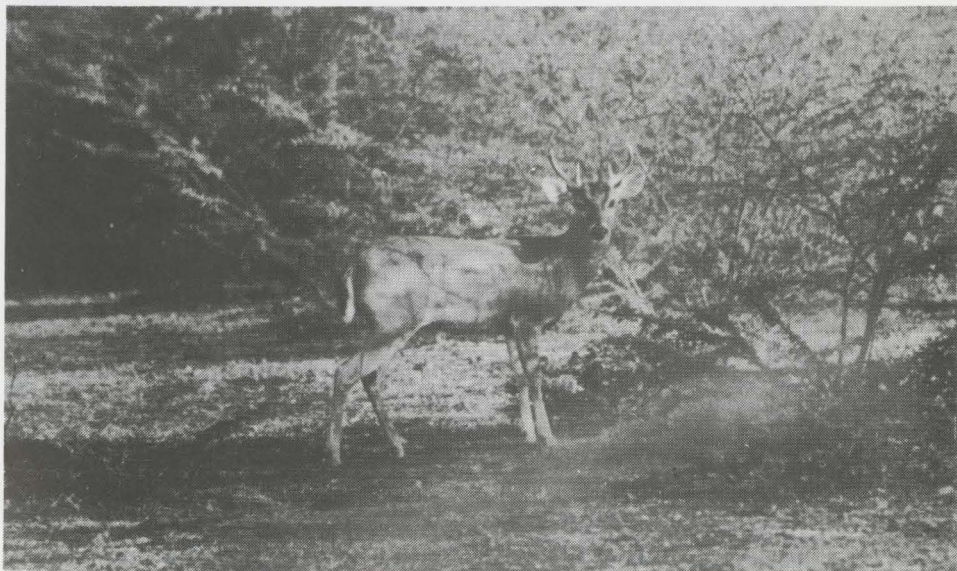
cea sprucei en *Xylosma flexuosum*, die men tot voor kort als Curaçaose endemen beschouwde. Ook de Christoffel-palm cabana werd als endem (voor Curaçao en Bonaire) beschouwd, maar deze palm bleek identiek te zijn met *Sabal palmetto* in Florida.

Voorts is het opvallend dat in de hoog gelegen gebieden enkele zout-minnende soorten voorkomen, o.a. de beide orchideeën *Brassavola* en *Schomburgkia*. Beide soorten komen in Venezuela ook alleen vlak langs de kust voor, *Brassavola* soms zelfs tot vlak boven de spat-zone. In cultuur kwijnen ze weg als er geen sporen zout in het sproeiwater zitten: ze zijn dus duidelijk zout-minnend. De oorzaak van hun voorkomen in het park is stellig, dat de zout-houdende zeewind bij het "bestijgen" van de Christoffel-heuvels zijn vocht veelal in de vorm van een zilte motregen op dat terrein laat vallen.

FAUNA, EN "GENERATIO SPONTANEA" NA REGENVAL

Tot voor kort werd de mondi als een onaantrekkelijk en nutteloos terrein beschouwd, waar alleen voor jagers wat te halen viel. Speciaal het hogere deel van Savonet, rondom de Christoffelpark, leverde de jagers nogal wat op. Daar waren natuurlijk de herten, biná (in Venezuela "venado"), die vermoedelijk in pre-columbiaanse tijd van het vasteland naar Curaçao zijn gebracht. Ze lijken erg veel op het witstaarthert dat men in Zuid-, Midden- en Noord-Amerika aantreft. Toch wijkt de biná iets af, vandaar dat het tot een aparte ondersoort gerekend wordt: *Odocoileus virginianus curassavicus*. Er leven nog altijd enkele tientallen van deze herten in het park, maar door het jagen van voorheen en het stropen van vandaag zijn ze erg schuw en schaars geworden.

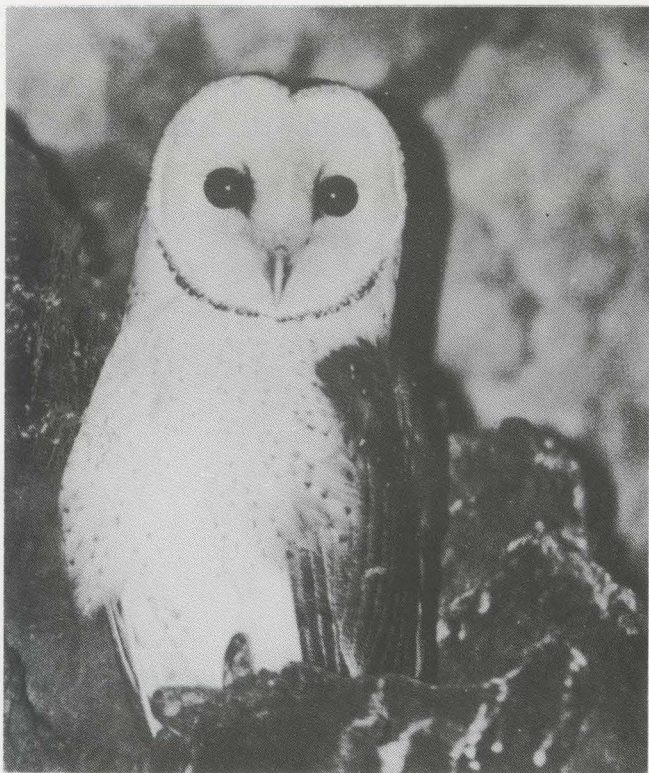
Voorts werden er konijnen geschoten - ook een Curaçaose ondersoort: *Sylvilagus floridanus nigronuchalis*. Het is geen echt konijn en ook geen haas, maar een nauwe verwant van de Amerikaanse cottontail. Een begeerde jagerstroofe waren de verwilderde zwarte varkens en de wilde duiven, waarvan de grote blauwduif of palomba di San Christoffel (*Columba squamosa*) het meest gewild was. Deze duif broedt nog altijd op de Christoffelberg.

Biná. Foto René Severens

De warawara (*Polyborus plancus*) is niet geliefd bij de geitenhouders. Het komt namelijk voor dat zij geitjes kort na hun geboorte aanvallen en soldaat maken, maar dat zijn toch grote uitzonderingen. Geitenhouders vergiften warawara's met strychnine, maar nabij Savonet zijn gelukkig nog heel wat warawara's te zien. Zij leven vooral van hagedissen en aas. Hoog boven het park zweeft de witstaartbuiserd of falki (*Buteo albicaudatus*). Zij hebben grote territoria en in het Park is dan ook maar voor één paar plaats. Ze worden niet als schadelijk beschouwd, behalve als er zich één gaat specialiseren op kippen, wat soms voorkomt.

De kerkuil, pala brua (*Tyto alba bargei*) is een endemische ondersoort en is kleiner en witter dan zijn soortgenoten op het continent. Hij wordt steeds zeldzamer. Ze worden nog steeds gedood omdat ze als een onheilbrengende spookvogel worden beschouwd, zoals hun papiamentse naam al uitdrukt. Soms kiest de pala brua als vaste roestplaats een duiventil - zoals op Savonet - en onder de duiven vallen dan wel slachtoffers.

Pala Brua. Foto Koos den Hartog

Blenchi: het wijfje voedt haar jongen. Foto Maps Diemont-Koiter

Eén van de leukste ervaringen in het park is wanneer men een koppeltje kuifkwarteltjes, sloké (*Colinus cristatus*), over de weg ziet tippelen. En natuurlijk treft men er de beide soorten kolibri's aan: de groene blenchi (*Chlorostilbon mellisugus*) en de rode dornasol (*Chrysolampis mosquitos*). Indien er ergens een kolibri-wijfje om je hoofd heen snort, dan is het zeker dat zijn nestje vlak in de buurt zit. De wijze waarop het nestje gemaakt wordt, is al iets heel bijzonders: de strootjes, pluusjes, enz. worden aan elkaar gekit met spinnewebben. Het kolibri-wijfje zoekt een spinneweb op, staat er vóór in de lucht te fladderen, schiet plotseling vooruit, pakt het web in het midden beet en vliegt dan achteruit, met slierten spinneweb in zijn snavelkje, en dan naar het nestje toe.

De leguaan, yuana (*Iguana iguana*), is een lekkernij, die ook vandaag nog overal gewaardeerd wordt. In het Christoffelgebied zaten heel wat leguanen, maar hiervan werden de meeste door arbeiders, die er het weggennet aanlegden, met de katapult buitgemaakt. Naderhand kreeg het Park een honderdtal leguanen uit de Plantage Girouette ten geschenke, maar ook hiervan vielen heel wat ten offer aan stroperij. Gelukkig planten leguanen zich al bij geringe grootte voort, wat hen voor uitroeiing behoedt. In het Park mogen ze niet geschoten worden, maar....

De Curaçaose slang, kolebra (*Leimadophis triscalis*) komt veel in het hele park voor. Hij wordt vrij lang - meestal tot 80 cm, maar soms nog langer - met als gevolg dat veel mensen hem als zeer gevaarlijk beschouwen en hem doodslaan. Deze slang valt echter nooit aan en is niet giftig. Zijn menu bestaat uit muizen en hagedissen.

Overal in het Christoffelpark treft men twee soorten krabben aan. Het meest algemeen is de land-heremietkrab of soldachi (*Coenobita clypeatus*). Zoals alle krabben, legt ook de soldachi zijn eieren in zee. Daaruit komen larven die vrij in zee rondzwemmen en zich daar vele malen vervellen vóór zij de echte krab-gedaante krijgen. Na deze metamorfose trekken zij naar de kust en beginnen aan hun land-leven. Ze zoeken een klein slakkehuisje waar hun week achterlijf in past. Dan gaan zij verder landwaarts. Overdag houden zij zich schuil op plaatsen waar het vochtig is. 's Nachts scharrelen ze rond op zoek naar voedsel: verteerd blad, vruchten, dode dieren, ja, wat niet al. Zij eten bovendien vochtige kalk, halen het water eruit en geven de rest als droge kalkkorrels

met de faeces weer af. Ze zorgen ervoor altijd enig "hamster-water" in hun slakkenhuis te bewaren. Na enige tijd vervellen ze en zwellen dan tot 25% meer volumen dan voordien. Meestal is dan een groter slakkenhuis geboden. Ondertussen trekken ze steeds verder het land op. Via de vochtige rooien bereiken sommige zelfs de hoogste top: de Christoffelberg. Maar om zich voort te planten moeten ze terug naar de zee. Dicht bij zee wordt gecopuleerd en dan werpen de wijfjes vanaf het land de eieren met behulp van hun scharen de zee in. Vervolgens hervatten ze weer hun "bergtocht". De vissers vangen ze veel om als aas te gebruiken en soms worden de weke achtereinden ook in de soep gestopt (Jaanchi Christiaan Sr.). Behalve soldachi's kan men ook de kangreeuw di mondi (*Gecarcinus ruricola*) in het park aantreffen. Deze vrij grote, rode landkrab - vaak met blauw-zwart rugschild - zit ook vooral in de rooien. Overdag bevindt hij zich in een hol en 's nachts scharrelt hij rond op zoek naar iets eetbaars. Hij is in het park niet erg algemeen, in tegenstelling tot de plantages Sta. Barbara en Groot St. Joris waar ze soms in hoeveelheden verzameld worden. Vroeger waren ze ook op de markt te koop (Debrot Sr.).

Wanneer men in het park wandelt ziet men soms een bijennest met honingraten onder tegen een boomtak of rotsblok hangen. Echter nooit op punten waar de zon komt, want dan smelt de was van de raten. Nooit moet men lang bij een bijennest blijven staan, want dan riskeert men een massale aanval. Het zijn verwilderde honingbijen (*Apis mellifera*) en ze gedragen zich dan ook niet anders dan bijen in een korf.

Bij de ingang van grotten, maar ook in schuren of binnenshuis, kan men maribomba-nesten van de wesp *Polistes versicolor*, aantreffen. Die nesten zitten op een dun steeltje aan het substraat vast. Dat steeltje heeft een bijzondere functie: het bevat een stof waar mieren een grote hekel aan hebben. Daardoor is het nest tegen mieren-overvallen beveiligd, aldus dr. J. v.d. Vecht, een wespenspecialist uit Leiden.

Voor sportievelingen, die eens op het strand willen overnachten, kunnen de wimpiri's, sand flies of knutjes een ware plaag vormen door hun steek-gedrag. Onschadelijk daarentegen zijn de lembe-lembe of bananenvliegjes, die soms massaal optreden en neus, oog, oor en mond proberen binnen te dringen - maar zij bijten niet! 's Nachts houden zij

zich koest. Zij ontwikkelen zich massaal waar vochtig blad of afval ligt, zoals in het mahokkenbos of in de rooien. Als het stortregent verdwijnen ze, en bij droogte eveneens.

Dan nog iets over een bekend slakje, de kokolishi di kalakuna (*Cerion uva*), dat men in grote getale ook op de droogste terreinen kan aantreffen. Bij regen kruipen ze rond, maar zodra het droog wordt, kruipen zij tegen een steen of tegen een struik of cactusstam op. Zij hechten zich daar vast met kleverig slijm, dat vervolgens verhardt tot een stevig, doorschijnend vliesje, dat het slakje bovendien ook tegen uitdroging behoedt. Zo kunnen zij bij droogte maanden lang onbeweeglijk blijven zitten - ja, zelfs jaren lang, zoals Wagenaar Hummelinck merkte bij huisjes die hij voor onderzoek mee naar Utrecht genomen had: toen tijdens de oorlog een dak-lekkage de opberg-doosjes nat maakte, begonnen enkele slakjes, die daar jaren lang opgesloten hadden gezeten, plotseling weer te kruipen!

Terwijl er onder de planten, zoals vermeld, maar weinig endemische soorten voorkomen, is het opvallend hoeveel endemen er onder de dieren zijn. Niet alleen hert, konijn en kerkuil, maar veel vogelsoorten zijn door een endemische ondersoort vertegenwoordigd, zoals de prikichi (*Aratinga pertinax pertinax*), tot aan het gewone suikerdiefje, de barika hel (*Coereba flaveola uropygialis*) toe. Onder de hagedissen en land-slakken vindt men niet alleen ondersoorten, maar ook soorten die endemisch - dus uniek voor Curaçao - zijn. Dat heeft te maken met het isolement van het eiland, dat sinds zijn ontstaan nimmer met het vasteland verbonden is geweest. Het feit, dat Curaçao in het verre verleden lange tijd uit twee eilanden heeft bestaan - het oostelijk diabaas-deel en het NW-deel van de Knipformatie, door zee van elkaar gescheiden - heeft nog enkele consequenties voor de fauna gehad, speciaal voor kleine kreeftachtigen in onderaardse grotjes en in putten. In het oosten en in het westen zijn die door verschillende soorten vertegenwoordigd (Stock, 1977). Er is ook een landslakje, *Tudora rupis*, dat er in het Christoffelgebied iets anders uitziet dan in oostelijker gelegen delen van Curaçao en dat als ondersoortsnaam "*muskusi*" gekregen heeft.

Tenslotte zij hier nog vermeld een bijzonder verschijnsel, namelijk dat na zware regenval plotseling allerlei waterdieren opduiken. Op Bandabou trof ik herhaaldelijk kunuku-lieden aan, die meenden dat die dieren "vanzelf" ontstonden, dus een vorm van "generatio spontanea".

Om dat nader te bekijken nam ik wat gortdroge aarde uit een uitgedroogde poel mee en zette die in een aquarium, dat met gedestilleerd water gevuld werd. Binnen enkele dagen zat het aquarium vol leven: ten eerste veel soorten algen en een kranswier (*Chara sp.*), maar er verschenen ook hogere planten zoals het klavertje-vier (*Marsilia ernestii*), kroos (*Lemna aequinoctialis*), de weegbree (*Echinodorus berteroi*), en de waterlelie (*Nymphaea ampla*). Daarnaast heel wat ééncellige organismen, raderdiertjes (Rotatoria), mosselkreeftjes (Ostracoda), vlokreeftjes (Copepoda), en twee soorten Branchiopoda: *Branchipus* en *Triops*. Al deze soorten bezitten droogte-resistente sporen, zaden of eieren, dus géén generatio spontanea.

In de poelen, die na grote regenval ontstonden, vond ik al dadelijk enkele diersoorten, die normaal in de met brakwater gevulde holten van het koraalplateau leven en die zowel zee- als zoetwater kunnen verdragen. Deze diersoorten zag men dan ineens in die regenpoelen verschijnen. Dat waren enkele kleine garnalensoorten: *Atya innocous*, een donker gekleurd, gekromd garnaltje, en *Xiphocarus elongata*, een slank garnaltje met sterk gebogen rostrum. Ook enkele forsere garnalen zoals *Macrobrachium carcinus* die wel 20 cm lang kan worden, en de wat kleinere *M. faustinum* en *M. heterochirus* (gedetermineerd door Prof. Dr. L.B. Holthuis, Leiden) werden gevonden. Al deze soorten, die in het verborgene plegen te leven, kwamen te voorschijn toen in 1970/71 een groot gebied van Savonet door stortregens onder water kwam te staan. Er kwamen toen ook drie soorten kleine grondeltjes tevoorschijn: *Eleotris pisonis* en twee *Sicydium*-soorten. In putten en bronnen leeft de grote grondel *Awaous taisaca*, die wel 20 cm lang wordt - en tijdens de overstroming kon men overal jonge exemplaren van enkele centimeters zien. Al die garnalen en visjes trokken stroomopwaarts en men kon ze tot aan de voet van de Christoffel en de Seru Gracia vinden. Bij overstroming van salina's trekt altijd een menigte jonge aldu's (*Mugil curema*) vanuit zee naar binnen. Ook in 1970 wemelde het in de salina van Savonet, als ook in de onder water staande delen van het hõfi van Sta. Cruz, van de aldu's van een paar cm. Men heeft altijd gedacht dat zij op water van laag zoutgehalte af komen - maar dat is niet juist: ook in binnenbaaien, die door verdamping zouter dan de zee zijn, verzamelen zich massa's jonge aldu. Het is niet het zoutgehalte, dat hen aantrekt,

maar de smaak- of geurstoffen die elk binnenwater bevat, - die trekken hen aan, zoals uit een aantal proefjes op het CARMABI gebleken is.

Het was in 1970 niet alleen de gewone aldu, die naar binnen trok, maar ook nog een andere harder-soort, de gouden bergharder (*Agonostomus monticola*) die dat jaar massaal opdook. Vanuit de baai van Sta. Cruz trokken ze naar binnen en worstelden zich tegen de krachtige stroom omhoog tot aan de voet van Seru Gracia. Deze harder-soort plant zich, zoals alle harders, in open zee voort en de jongen zoeken daarna het zoete water op. De jonge berghardertjes waren in februari 1971 nog maar 2-3 cm groot; in mei waren ze al 7-9.5 cm, en in september 25 cm. Deze prachtige goudkleurige bergharder was nog tot in het jaar 1978 in poelen achter de dammen te vinden.

Ook vonden in 1971 verschillende palinglarven hun weg naar het Curaçaose zoete water. Ze waren toen niet meer dan 7 cm lang, nog echte glasaaltjes. Ze groeiden razend snel en waren na een jaar al 25-35 cm. Het leek interessant om na te gaan of deze palinkjes, die in de Sargassum-zee geboren worden, tot de Europese soort of tot de Noordamerikaanse soort behoorden. Op het St. Elisabeth Gasthuis werden röntgenfoto's van de wervelkolom gemaakt. Uit het wervelaantal bleek het om de Noordamerikaanse soort te gaan. Ook trokken veel mollies, machuri (*Poecilia sphenops*) vanuit de binnenbaaien landinwaarts en bleven achter de dammen tot het water ook daar uitdroogde, waarbij zij ter ziele gingen.

Veel kunuku-mensen zien echter het plotselinge verschijnen van leven na regen nog steeds als een vorm van generatio spontanea....

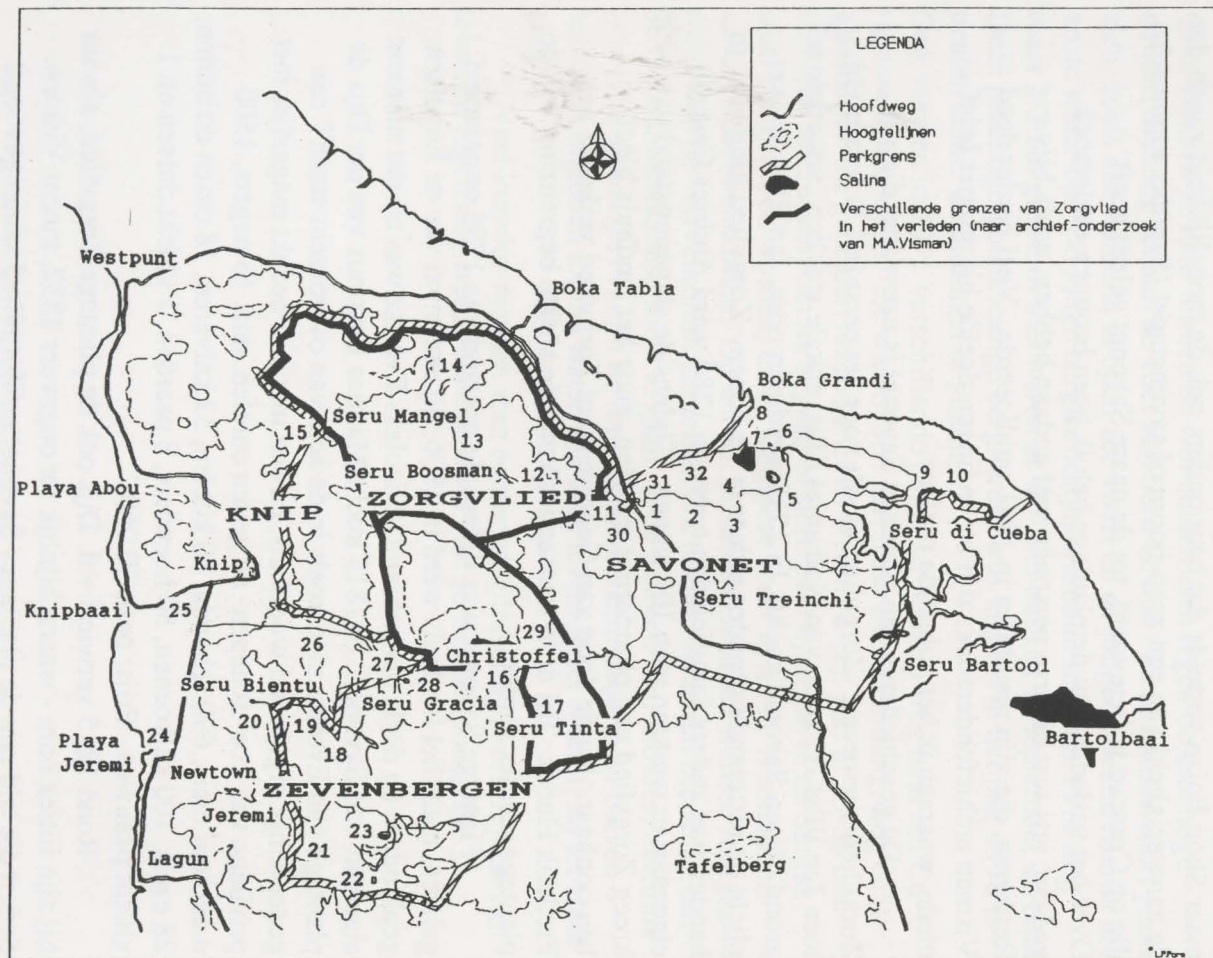
ENKELE PUNTEN UIT HET VERLEDEN VAN PLANTAGE SAVONET

Waar de naam Savonet - of Savaneta - vandaan komt is niet duidelijk. De meest voor de hand liggende herkomst zou die van "savanne" zijn, maar Shon Fojan vertelde dat haar ouders ook de mogelijkheid zagen dat de aanwezigheid van een zeep-boom of savonetapel (*Sapida saponaria*), die op Curaçao is ingevoerd, tot de naam Savonet geleid heeft. Over het verleden van de plantage heb ik geen bronnen-onderzoek gedaan, iets wat diverse personen wel gedaan hebben, zoals bijv. Renkema, die zijn resultaten in 1981 publiceerde. Veel eerder deed Visman archiefonderzoek; zijn bevindingen deelde hij mij per brief mede, waaraan ik het volgende ontleen.

De geschiedenis van plantage Savonet is nauw met die van Zorgvlied verweven. Zorgvlied wordt voor het eerst in 1715 vermeld, toen Jan Ellis Jr., zoon van Nathaniel Ellis, enkele stukken "waardeloze" grond buiten Savonet kocht. In 1718 werd zijn oom, Jan Ellis Sr., verplicht de resterende gronden aldaar te verkopen. Zorgvlied ging later in handen van andere familieleden over. In 1784 werd Andries Georgie eigenaar; er werkten toen 101 slaven. Tijdens de slavenopstand van 1795 kreeg Zorgvlied van plundering te lijden, maar het landhuis bleef bewoonbaar. Na de dood van Georgie werd Zorgvlied verkocht aan Frederik Hueck. Bij deze transacties komt de strikte begrenzing van de plantage niet ter sprake.

Plantage Savonet was tijdens de opstand van 1795 ongemoeid gelaten, maar het landhuis werd in 1806, bij een inval van de Engelsen, geplunderd en deels platgebrand. Nicolaas Evertsz was op dat moment eigenaar van Savonet. In 1815 kocht Mathias Erasmus van der Dijs de plantage van Evertsz met, zoals in de acte van overdracht staat: " een gedeeltelijk afgebrand woonhuis, en een met stro bedekt magazijn, met privilege van koe- schapen- en geiten coralen, enz. 13 negers, 1500 makotten mais, 690 schapen, 60 koeien, 52 kalveren, 18 ossen en bullen, 28 ezels, 100 kalkoenen, 50 hoenders, 8 paarden, 1 vlucht duiven en 1 vlucht paauwen. Prijs: peso 30.060."

Rond 1815 verwierf v.d. Dijs ook de plantage Zorgvlied, alwaar hij zijn intrek nam - waarschijnlijk tot ongeveer 1832, meent Visman. Sedert die tijd zijn de plantages Savonet en Zorgvlied samengevoegd

Toelichting op de kaart van het park:

1. Landhuis Savonet
2. Mainsji
3. Pokhout, wayaca, *Guayacum officinale*
4. Verfhout, brasil, *Haematoxylon brasiletto*
5. Brandnetels, bringamosa, *Cnidoscolus urens*
6. Uitzicht Noordkust
7. Saliña
8. Boka Grandi
9. Rotstekeningen
10. Grotten, Cueva Bosá
11. Rubberliaan, palu di lechi, *Cryptostegia grandiflora*
12. Ruine Zorgvlied
13. Teku, *Bromelia humilis*
14. Uitzicht Rancho Grande
15. Seru Mangel
16. Piedra di Monton
17. Kopermijn
18. Uitzicht op de Sta. Martabaai (niet het landhuis!)
19. Sabal Palm
20. Seru Bientu
21. Mangaanmijn
22. Ruine Zevenbergen
23. Magasina
24. Plaats waar vroeger de tolketting hing
25. Drie "tenen" (uitlopers) van Seru Bientu
26. Rooi Kayuda
27. Seru Gracia
28. Piedra Mulina
29. Christoffel Chikitu
30. Dorp
31. Putten van Tugela
32. Mahokkenbos en nieuwe hòfi-aanplant

gebleven. M.D. Teenstra bezocht Savonet en Zorgvliet omstreeks 1834 en schreef daarover: "Savonet werd naar de hier groeiende zeepboom Savonnier genaamd, en is thans met het meer Westelijk gelegen Zorgvliet verenigd en volgens sommige deskundige planters de eerste en voor-naamste van alle Plantages". Verder: "Vooral van Zorgvliet hetwelk zeer hoog op een berg ligt, heeft men een zeer fraai gezicht op het cocosbosje dat in een vruchtbare vallei gelegen is, alsmede op het woonhuis, magazijnen en veekralen van Savonet, hetwelk door treurige herinneringen afgewisseld wordt, op het zien der ruïnes van het voormalige, iets oostelijker gelegen hebbende woonhuis." Tussen 1815 en 1834 werd het nieuwe landhuis dus in elk geval gebouwd. Van de resten van het oude woonhuis is thans niets meer terug te vinden.

Het nieuwe landhuis, dat dus uit de 19e eeuw stamt, werd volgens Ozinga (1959) in "ouderwetse" stijl, dus in 18e eeuwse stijl herbouwd. Temminck Groll zegt nooit te hebben willen geloven in die herbouw op een iets andere plaats en schrijft mij: "Ik vind de situering zo helder en de opzet zo 18e eeuws, dat ik blijf geloven dat het oorspronkelijk huis gewoon hersteld is".

In de eerste helft van de 19e eeuw kwam de plantage Savonet tot bloei onder leiding van de vooruitstrevende M. E. van der Dijs. Hij was de eerste op Curaçao die (in 1830) een regenmeter plaatste, zodat hij inzicht kreeg in de verschillen tussen droge en natte jaren. Met 50 plantageslaven bewerkte hij 100 bunder - dat is 7% van het hele gebied - en verkreeg oogsten, die een veelheid waren van die van andere plantages. Dat lukte door middel van bemesting en van aanplant van nieuwe gewassen. Ook de volgende eigenaren, de familie van der Linde Schotborgh, die de plantage na de emancipatie van de slaven, in 1863 overnamen, waren vooruitstrevend in aanpak.

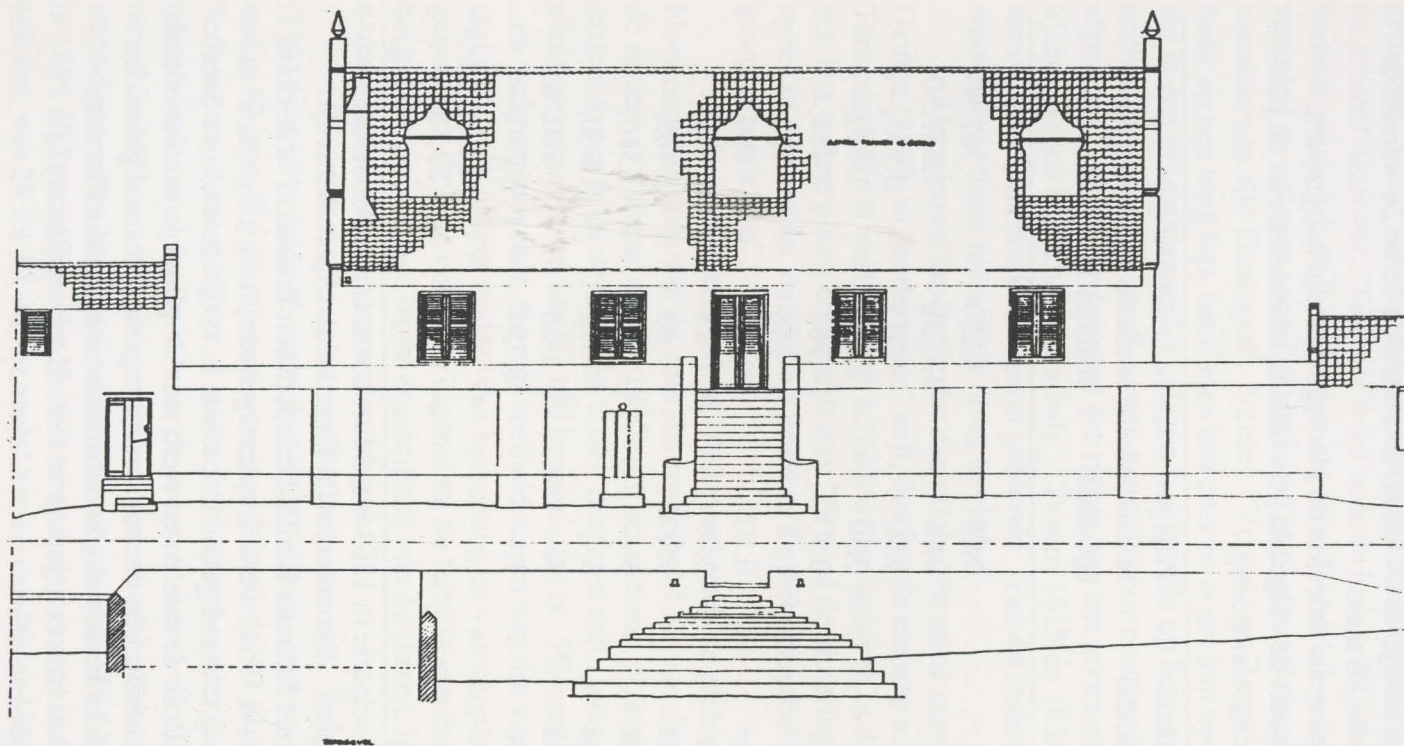
Er werkten op de plantage heel wat mensen. Volgens Renkema (1981) waren er vóór de emancipatie 242 slaven, onder wie 100 kinderen onder 12 jaar. Bij de mannen waren er 2 bomba's, 32 plantageslaven, 15 veehoeders, 1 ossendrijver, 1 stalkecht, 1 kolenbrander, 5 metselaars, 3 timmerlieden en 1 looier. Onder de vrouwen waren 58 plantageslavin-
nen, 2 huisslavin-
nen, 1 naaister, 1 wasvrouw, en 1 olie-
kookster. Na de emancipatie nam het aantal werklieden nog toe: in 1864 337 personen, en in 1899 452 personen. Het aantal stenen huisjes nam na de emancipatie ook toe, van 29 tot 32, en het aantal hutten van 80 tot 138. Na 1900

verminderden de plantage-activiteiten, en tussen de 1e en 2e wereldoorlog werkten er 60 tot 80 man.

Eind vorige eeuw beleefde de plantage dus zijn hoogtepunt. Renkema (1981) geeft de volgende gemiddelde inkomsten van de plantage in de jaren achttiennegentig.

Produkten	Reken- eenheid	Prijs per reken-eenheid (geschat)	Opbrengst in reken- eenheid	in geld
Verfhout	kg	0,05	7,250	362,50
Dividivi	kg	0,05	32,750	1.637,50
Oranjeschillen	kg	3,00	1,311	3.933,--
Wol	kg	0,50	2,040	1.020,--
Kaas	kg	0,50	4,968	2.484,--
Boter	kg	1,--	958	958,--
Karnemelk	liter	0,10	8,893	889,--
Kalk	vat	2,00	28	56,--
Runderen	stuk	55,00	63	3.465,--
Schapen	stuk	6,--	585	3.510,--
Geiten	stuk	5,--	312	1.560,--
Ezels	stuk	35,--	26	910,--
Houtskool	zak	1,--	8,750	8.750,--
totaal				29.535,--

Na de emancipatie in 1863 werd Jacob v.d. Linde Schotborgh eigenaar van Savonet. Zijn zoon Jan Willem Jacob (Shon Willem) trouwde in 1900 met Johanna Emilia Debrot (Shon Emma). Na de dood van Shon Willem (in 1951) werd het plantagebedrijf nog enige jaren in bescheiden omvang in stand gehouden, totdat in 1965 de weduwe Shon Emma overleed. Door de drie erven werd toen de plantage aan het eiland verkocht met als voorwaarde dat het als natuurgebied in stand gehouden zou worden, én onder beding dat de oudste dochter, Sophie Florence (Shon Fojan), er met haar echtgenoot ir. H.H. Koppers (Jimmy) als huurder mocht blijven wonen.

Zuidzijde van landhuis Savonet, met boven de rechte, Hollandse trap, met links daarvan het deurtje van de kerker - later zouthok, en onder de uitwaaiierende Spaanse trap. Links van het terras: boven het melkhuisje, en daaronder de opslag van huiden. Rechts van het terras: de paardenstal.

HET LANDHUIS

De muren van het landhuis zijn opgetrokken van grote brokken kalksteen, met een mengsel van kalk en klei aan elkaar gekit. Dat was goed te zien toen in de oost-muur een gat voor een airco "gehakt" werd. Er hoefde echter niet gehakt te worden, want de kalkbrokken zaten zo los dat je ze met de hand weg kon halen. Je moest nog oppassen dat de muur niet "vanzelf" verder afbrokkelde. De muren zijn kennelijk met minder hechte mortel opgetrokken dan de muren van Zorgvlied, waar ondanks zware erosie de meeste muren nog rechtop staan, wat op Savonet onder zulke omstandigheden ondenkbaar lijkt.

De balken van de zoldering, die de muren fixeren, zijn van prima grenenhout, vermoedelijk uit de Oostzee-landen afkomstig. De dakspannen, "sparren", zijn nogal bochtig en dat wijst er op dat ze op Curaçao gekapt zijn (Alexeenko). Had men ze uit Europa of van de Bovenwinden gehaald, dan had men zeker rechte sparren gekregen. Volgens Cijntje werd voor sparren mangrove-hout, mangel tan (*Rhizophora mangle*) gekapt, en tot voor kort werd dit hout nog voor dit doel gebruikt. De mangroves op Bandabou zijn niet fors genoeg om dergelijke stevige sparren te leveren, maar langs de St. Jorisbaai en (vroeger) langs het Spaanse Water vindt (of vond) men wel zulke mangroves. Dat men juist mangrove-hout gebruikte, is vanwege de looistoffen (tannine) in de mangel tan, waardoor het hout resistent tegen insecten is. Voor de dremfels werd, volgens Romans, altijd fuma-hout (*Vitex compressa*) gebruikt, een boom die in het Christoffelgebied groeit.

De vloeren van landhuizen zijn doorgaans van hout. Of dat vroeger ook op Savonet het geval was, is niet na te gaan, maar er ligt zeker al een eeuw lang een kalkvloer. Die vloer is niet van zuivere kalk, maar bestaat uit een mengsel van kalk en kiezelstenen, wat de slijtvastheid natuurlijk bevordert. Voorts heeft die vloer een geel-rose kleur. Het is niet duidelijk of er iets van klei aan toegevoegd is, of misschien gemalen dakpannen (zoals niet ongebruikelijk was), of een kleurstof van andere oorsprong. Later is de kalkvloer gerestaureerd en deels bestreken met cement, wat nu bij verder verweren een mottig effect oplevert. De oude kalkvloer dient zeker in ere hersteld te worden!

Het dak is bedekt met rode oud-hollandse dakpannen, die er nu ruim anderhalve eeuw op liggen. Bij een gewone regenbui treedt -

althans tot voor kort - weinig lekkage op: in 1989 bijvoorbeeld maar op één plaats (toevallig op mijn hoofdkussen). Maar als het regent én hard waait, lekt het dak erg. In de galerijen is het dak van onderen tegen lekkage afgedicht met een taaie kalkspecie, waarin aloë en varkensharen verwerkt zitten. Maar vaklieden die deze techniek van "strika panchi" beheersen, zijn nu moeilijk te vinden. De pannen boven de zolder werden niet bestreken: daar moest de wind doorheen kunnen waaien. Tegenwoordig ziet men wel, dat de pannen aan de bovenkant met cement bestreken worden. Dat is ten eerste heel lelijk, en bovendien is de uitzettingscoëfficiënt van dakpan en cement zo verschillend, dat geen duurzame hechting optreedt, met lekkage als gevolg. Een nieuwe techniek om een pannendak regen- en stof-dicht te maken, is de pannen bovenop te bestrijken met een plastic-stroop, die inderdaad goed afdicht én de pannen op hun plaats houdt. Het bezwaar is, dat de egale roze kleur een bijzonder steriele indruk maakt. Een dergelijk dak krijgt natuurlijk ook op den duur niet het patina van een oud pannendak. Een kleine correctie zou wellicht al iets helpen, als men bijvoorbeeld over die egale roze kleur met een soort wijwaterkwast wat donkergroene en bruine spetters zou spatten.

Het terras van het landhuis is bekleed met bijzonder grillige, gele flagstones, afkomstig uit het Christoffelgebied. Dat geeft een bijzonder aspect aan het terras. De flagstones werden in het verleden met kalkmortel afgedekt om inwateren te voorkomen, wat schade aan de muren van het terras zou veroorzaken. Maar die kalklaag brokkelde af en aan de noordzijde zijn veel flagstones weer in hun schoonheid te zien. Alleen aan de noordzijde is een pad van blauwe plavuizen aangelegd, van de trap naar de deur. Een dergelijk pad vindt men niet aan de zuidkant. Dat wijst er op, dat de ingang tot het landhuis vroeger aan de noordzijde gelegen heeft, iets waarvan de oude heer Jacobs, van plantage Blauw, geheel overtuigd was. Dat aan die noordzij thans een washok en een plee te vinden zijn, pleit daar niet tegen, want die zijn allebei van betrekkelijk recente datum. Daarentegen zijn er méér argumenten, dat de hoofdingang vroeger niet aan de zuidzijde gelegen kan hebben: aan de zuidzijde lag onder het terras de kerker (7), en men daalde er af naar de dorsvloer (28) en bijgebouwen van minder kaliber.

Het landhuis bestaat uit een zaal, met aan de oostzijde drie en aan de westzijde twee kamers en een keuken. Alleen aan de lange noord- en

zuidzijde was een galerij met in het midden een deur. Ter weerszijde van de deur waren twee ramen, die met luiken gesloten konden worden. De luiken zaten met twee scharnieren in het raamkozijn bevestigd. Ongeveer in 1870 werden deze luiken door houten shutters vervangen. De vierkante gaten van de haken, waarin de luiken hingen, werden met houten pluggen gedicht en dat is nog duidelijk te zien. Tussen de galerijen en de zaal zat niet alleen een deur, maar ter weerszijde zaten ook schuiframen, van geblazen glas voorzien. Dit ragdunne glas is nog steeds in de schuiframen aanwezig en daar moeten we héél zuinig op zijn, aldus Temminck Groll.

Bij de opbouw van de gevels zijn versiersels aangebracht, bijv. bij de nok en bij de dakkapellen. Het aanbrengen van krullen e.d. vereist groot vakmanschap. Elke krul werd, naar een tekening, ter plaatse met behulp van kalksteentjes en mortel aangebracht en daarna afgepleisterd. De spanning, die de vorm van die krullen vertoont, is indrukwekkend mooi.

De lange oost- en west-binnenmuren worden in positie gehouden door de dwarsbalken in het plafond van de zaal, en de muren staan tot op zoldering-hoogte nog steeds loodrecht. Boven dit plafond reiken de muren nog 1,5 meter omhoog en daarop rust de kap met de drie stel dakkapellen. Het gewicht van de kap doet echter het bovenste deel van de zijmuren buitenwaarts uitwijken, met als gevolg, dat de dakkapellen binnenwaarts zakken. In 1970 is éénderde deel, het oostelijkste deel van het dak, ingestort en daarna door ir. Koppers zelf, met hulp van Romans en anderen, hersteld. Vervolgens steunde hij door middel van een zwaar, ijzeren buizen-geraamte, het hele dak zodanig, dat verder gevaar voor instorten aanzienlijk beperkt werd. Maar naarmate de sparren verder door komehein (witte mieren) worden aangetast, lijkt een restauratie van alles, wat boven de zaal uitsteekt, onvermijdelijk. Ook het plafond zelf is aan vernieuwing toe. Als men het houtwerk van ramen, deuren, enz. goed bekijkt, is eigenlijk alles, wat origineel aanwezig was, aan vernieuwing toe. Of men de versleten shutters door nieuwe, dan wel door luiken wil vervangen, is een kwestie van overwegen.

Zoals gebruikelijk is de keuken in de zuid-west hoek van het landhuis gesitueerd. Onder de grote schouw is een massief gemetseld geval, waarop met houtskool gekookt werd, zoals vroeger overal op het eiland. De kookpotten stonden op roosters boven het vuur. De poten van

die roosters waren ongeveer 20 cm hoog. De houtskool werd aangestoken met een scheut kerosine. Verder hing in de keuken een grote vliegenkast, met fijn gaas overtrokken. Die vliegenkast hing niet zo maar aan het plafond, maar bovenop zat een ijzeren trechter, die met petroleum gevuld werd tegen de mieren (Debrot Sr.). Het was ook bij tafels en provisiekasten gebruikelijk dat de poten in potten of blikken met petroleum geplaatst werden, tegen de mieren. Verder staat er in de keuken een groot poreus vat met water: door de porositeit van het aardewerk verdampst er water, hetgeen energie kost, met als gevolg dat het water in het vat afkoelt.

De verlichting geschiedde met kaarsen, die in fraaie Venetiaanse glazen stolpen stonden, om uitwaaien te voorkomen. Er waren ook petroleumlampen, zowel staande als hangende. Ir. Koppers vond op de zolder van Savonet de overblijfselen van een aantal gietijzeren hanglampen. Met veel geduld en kundigheid heeft hij uit die "rommel" vijf prachtige hanglampen samengesteld. De oliebranders verving hij, vrijwel onzichtbaar, door gloeilampfittingen - een succes!

In de grote zaal en in alle slaapkamers vindt men bovenaan, in de hoeken, houten klampen aan de plafondbalken bevestigd waaraan de touwen voor de hangmatten bevestigd zaten. Die hangmatten werden vooral bij de middag-siësta gebruikt, maar sommigen sliepen er ook 's nachts in. Na het slapen werden de touwen via een katrol strak getrokken en met een kikker vastgezet, zoals bij een vlaggestok. De hangmat werd zodoende omhoog getrokken en hing dan tegen het plafond.

Heel belangrijk voor landhuis-bewoners waren de schommelstoelen. Die stonden natuurlijk binnenshuis, maar werden tegen de avond vaak naar buiten gesleept. Hoe heerlijk was het, vertelden de Schotborghen mij, om aan de zuidzijde van het terras te zitten wiebelen met de benen op het terras-muurtje. In de schemer kan je zien, hoe de dunne wolken zich bij nadering van de Christoffelberg verdichten, en na het passeren in de richting Westpunt, weer minder compact worden. Als het dan donker wordt, staat daar, naast de Christoffel, het Zuiderkruis te fonkelen. En met volle maan was het wiebelen op het terras helemaal het einde. Schommelstoelen werden op maat gemaakt: grote stoelen voor gezette shons. Behalve die schommelstoelen waren er nog vele andere soorten stoelen, waaronder 48 kleine ranke stoelen met rieten gaatjeszitting, stammend uit de eerste helft van de vorige eeuw. Ze stonden

vroeger merendeels op zolder opgestapeld, maar werden bij feestelijkheden naar het terras gehaald. Lange tafels werden daar opgesteld, opgebouwd uit schragen en tafelbladen. Voor die tafelbladen was er een aparte diepe opbergkast. Bij minder gasten konden de stoeltjes ook tegen het terras-muurtje geplaatst worden. Die stoeltjes waren zwart gelakt, zoals in de vorige eeuw mode was. Ook de ovale spiegels in de zaal hadden een zwarte lijst, en zelfs prachtige mahoniehouten stoelen waren zwart gelakt. Ir. Koppers heeft een oude meubelmaker verschillende van die oude zwarte tafels laten schoon schuren en dan krijgt men een juweel van mahonie-tafel te zien. Een prachtige oude mahonie hoeden-kapstok ontsnapte aan de lakkerij en staat er nog als een pronkstuk. Wèl zwart zijn twee veel minder fraaie kapstokken van 2,5 meter hoog die van der Dijs, die 6,5 voet lang was (dus bijna twee meter!), omstreeks 1840 heeft laten maken.

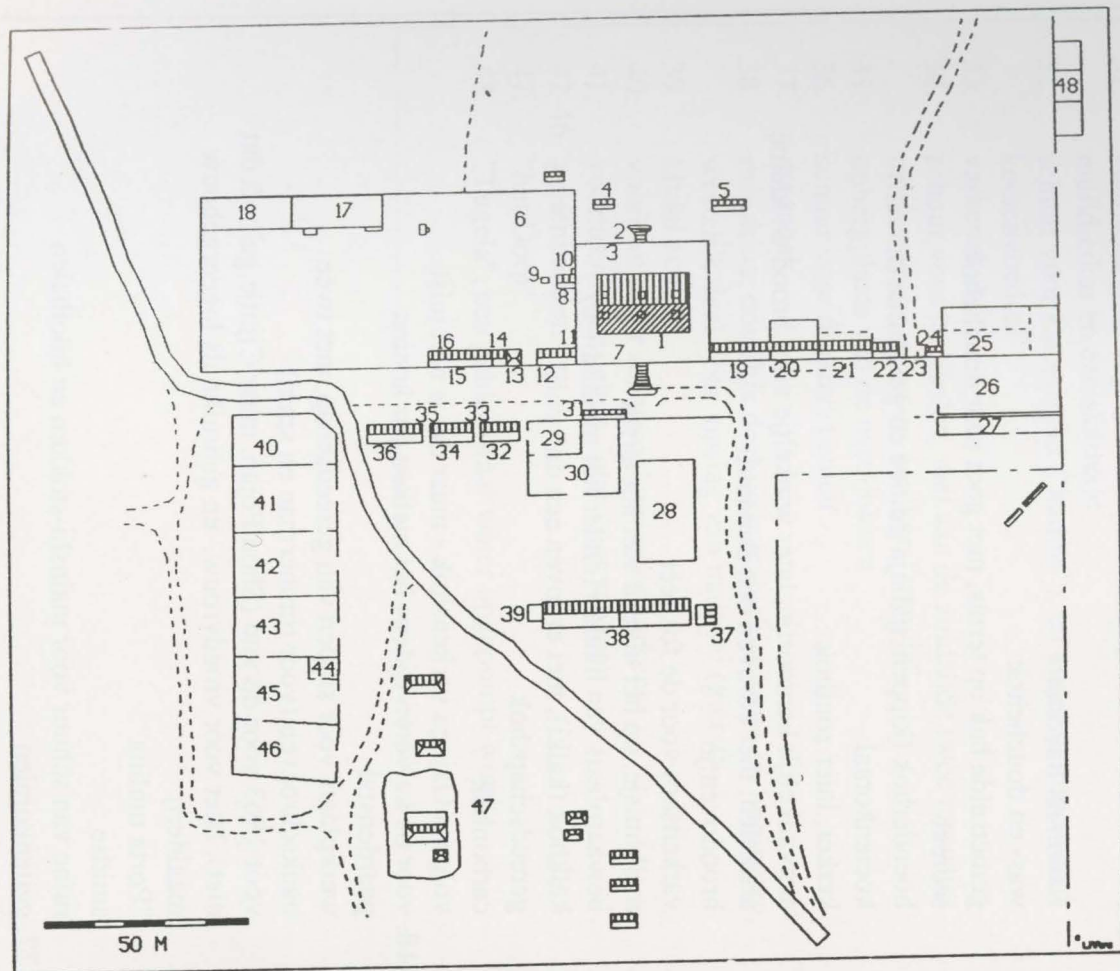
Oud-Curaçaos is de percha, een hangkast voor kleren, bestaande uit een mooi bewerkt onder- en bovenstuk, met twee smalle, mooi uitgesneden zijpanelen. Zo'n kast wordt dan tegen de muur geplaatst, met aan de voorzijde een roede waaraan een gordijn hangt. Dergelijke gordijnen zijn doorgaans mooi bewerkt: het gordijn van Savonet is van zwaar linnen met een brede gehaakte zoom aan de onderkant. Dan staat er een eenvoudige, maar mooie opbergkast of linnenkast, met in het slot een belletje, zodat het rinkelt als men de kast opent! Een uitklapbaar whist-tafeltje hoorde tot het meubilair van elk huis van standing, evenals een secretaire met een geheim laadje. Er staan ook een aantal stoelen, tafels en kastjes van mindere kwaliteit, die nog steeds onder de zwarte lak zitten en die allemaal van de komeheine te lijden hebben. Voor die meubels is weinig toekomst weggelegd, in tegenstelling tot de degelijke meubelen, die in de afgelopen jaren vakkundig door de ambachtsman Martina gerestaureerd werden.

Op Savonet staat ook nog een oude wastafel met drie gaten, voor was-kom, lampetkan en waterkaraf. In de galerij hangt bovendien een porceleinen fonteintje aan de muur, met kommetje, reservoir en kraantje om je vingers te kunnen afspoelen. Een douche-gelegenheid of bad was niet aanwezig, maar in de tweede helft van de vorige eeuw werd aan de noordzijde buiten het terras een douchehok gebouwd, waar men een stort-douche kon nemen, dan wel een tobbe kon laten vollopen.

Natuurlijk was er binnen ook geen toilet. Wèl was er een potstoel, ook nu nog aanwezig. Voor algemeen gebruik was er buiten het noordelijke terras, nog voorbij het douche-hok, een secreet of kakhuisje, met een zitplank met drie gaten, zoals ook in Holland op het platteland gebruikelijk was. Men ging graag gezamenlijk naar het secreet en meestal was daar ook wat lectuur aanwezig. Het "product" werd gedesinfecteerd en verbrand met behulp van ongebluste kalk.

Merkwaardigerwijs heeft het landhuis zelf nooit een regenbak gehad. Als het regende, liep het water via de dakgoot weg op het terras, tenzij men er een emmer neerzette. Aan de oostzijde van de masasina is wél een regenbak, waarin de dakgoten van de masasina hun water lozen. Elke dag moesten dus de slaven of bedienden het water daar putten en naar boven naar het landhuis dragen.

Na de eeuwwisseling werd op de NO-hoek van het landhuis een kleine regenbak gebouwd, met daarboven een waterbak op zuilen, die met een vleugelpomp gevuld kon worden uit de regenbak daaronder. In de aangrenzende slaapkamer werd een douche gebouwd, die vanuit die hoge bak zijn water kreeg.

Plattegrond van Landhuis Savonet en zijn bijgebouwen, naar Ozinga (1959)

Toelichting op de plattegrond van landhuis Savonet en zijn bijgebouwen, naar gegevens van shon Fojan, Romans en Cijntje:

1. Landhuis Savonet
2. was- en douchehok
3. gemetselde bak op terras, met goot naar douchehok
4. secreet
5. hoenderhok (kippen, galinja guinee en gekleurde duiven)
6. koeienkoraal
7. kerker, later zouthok
8. aanvankelijk kantoortje, later winkeltje voor brood en kleine artikelen, met erboven een duiventil
9. broodoventje
10. varkenskot voor de fokbeer
11. melkhuisje, op het niveau van het terras
12. bewaarplaats van huiden (onder het melkhuisje)
13. kalkhok (kalki), met erboven een duiventil
14. gereedschapshok
15. carbonhok
16. volgens Ozinga varkenshok - maar dat is niet juist
- 17, 18. voor de kalveren tijdens het melken der koeien
19. paardenstal
20. werkplaats voor slijpen van gereedschap, met twee bankschroeven (voor timmerman en smid)
21. vóór 1863 voor de vitó (Shon Fojan, maar Cijntje gelooft dat niet), later voor vroedvrouw, en gebruikt als logeergebouw
22. maalderij
23. "Porta mulina"
24. smidse
25. ruïne van schuur voor mainshi-stokken en hooibalen
- 26, 27. geitenkoralen
28. dorsvloer
29. jonge geitjes
30. geitenkoraal

31. voorheen een schuur, later een overkapping voor ossewagen, muildierkar en ezelskarretje
32. schuur voor katoenzaad ("katuna"), en ander geïmporteerd koeienvoedsel
33. varkenshok
34. schuur voor hooibalen, met aan de zuidzijde twee muurtjes met overkapping voor een kar, "tranvia"
35. opbergplaats van de osse-jukken
36. schuur voor dividivi-peulen
37. regenbak
38. magasina; oostelijk deel voor mainshistokken en hooibalen, westelijk deel voor opslag van mainshi (gerst)
39. kitoki-schuur
40. voorheen voor schapen, later voor varkens
41. voorheen voor geiten, later voor schapen
- 42-46. geitenkoralen
47. "het Dorp"
48. "Tugela", een gebied waar water opgepompt wordt.

DE BIJGEBOUWEN

Alle landhuizen waren indertijd omgeven door een serie opstallen met elk een bepaalde functie. Savonet is in zoverre bijzonder, dat daar tot op de huidige dag vrijwel alle bijgebouwen nog bestaan - zij het, dat vele zich in een vervallen staat bevinden. Maar ze zijn nog te restaureren.

Kort na de eeuwwisseling was het geheel nog in tact, zoals men op de prachtige foto van Soublette kan zien. Ten oosten van het landhuis-terras was de paardenstal (19), die nog redelijk in tact is. Daarnaast stond een werkplaats (20), tevens onderdak voor ploegen e.d. Daarop volgde het huis van de vitó (21). Na de emancipatie in 1863 werd het vitó-huis tot logeergebouw gepromoveerd, terwijl er ook lange tijd een vroedvrouw woonde. Shon Emma bracht er nog haar logé's onder dak, maar na haar dood verviel het snel en vergt nu een totale restauratie. Zowel de paardenstal als de werkplaats en het vitó-huis bezitten merkwaardige classisistische zuiltjes.

Ten oosten van het vitó-huis was de maalderij (22,) en nog verderop de smidse (24). Beoosten de smidse was nog een schuur (25), te zien op de foto van Soublette, maar daar is al jaren lang niets meer van over. Vlak ten noorden van het landhuisterras ligt het washok (2), dat later ook als douchehok gebruikt werd, waartoe op het terras een waterbak (3) gebouwd werd. Hieruit kwam het water via een houten goot bovenin het douchehok terecht. Achter het washok staat het secreet (4).

Aan de westzijde van het terras staat een klein gebouwtje (8), waarvan de benedenhelft aanvankelijk als kantoortje van de Shon gebruikt werd. Shon Willem gebruikte echter de NW-slaapkamer als kantoor. Het kleine huisje werd toen gebruikt als verkoopplaats van brood en andere kleine artikelen. Boven het huisje zit een duiventil. Buiten het huisje staat het broodoventje, "fornu" (9), waar tot halverwege onze eeuw nog brood, vooral krentebrood, gebakken werd.

Grenzend aan de ZW-hoek van het terras staat, op terras-hoogte, het melkhuisje (11) waar gekarnd en gestremd werd, wat karnemelk, boter en kaas opleverde. Daaronder, op de begane grond, was de opbergruimte voor huiden (12). Ten westen van het melkhuisje staat het kalkhok (13), waarboven een tweede duiventil was. Daarnaast bevond zich een gereedschapshok (14), gevolgd door het royaal uitgevoerde carbon-hok (15), dat door STINAPA gerestaureerd werd. Bij de restaura-

tie werden de ventilatie-gleuven in de muren gedicht omdat het carbonhok toen als kantoortje moest dienen.

Tegenover, d.w.z. ten zuiden van melkhuisje en carbonhok, staan drie schuren, die alle drie zowat in puin lagen, maar nu gerestaureerd zijn. De meest oostelijke schuur (32) werd gestut door drie steunberen, die wij bij de restauratie hebben laten staan. Deze schuur was bestemd voor de opslag van katoenzaad ("katuna"), een geïmporteerd veevoeder. In de middelste schuur (34) lagen hooibalen, en in de meest westelijke schuur (36) werden de dividivi-peulen opgeslagen; daar is nu de ontvangst van bezoekers gevestigd.

Direct bezuiden het landhuis-terras daalt men via twee trappen af naar de dorsvloer; de bovenste heeft de vorm van een hollandse trap, de onderste is een spaanse trap. De dorsvloer (28) is zo groot omdat (volgens Romans) de eerste fase van het dorsen met een balk geschiedde, die door ezels rondgetrokken werd. Het na-dorsen gebeurde met een stok met gebogen eind, zoals een ijshocky-stick. Vroeger was de dorsvloer grotendeels glad bepleisterd, op één hoek na, waar het dorsen met de vlegel plaatsvond. Volgens inlichtingen van Severens werd het bepleisterde deel als droog-vloer gebruikt.

Nog verder zuidelijk ligt de tweedelige magasina (38), waar in de oostelijke helft mainshi-stokken en hooibalen werden opgeslagen, en in het westelijk deel de mainshi-korrels en andere producten, onder meer blauwsel. Na de dood van Shon Emma was de magasina geheel in verval geraakt, maar is recentelijk gerestaureerd en fungeert nu als museum. Aan de oostzijde ligt de prachtige regenbak (37), en aan de westzijde een aanbouw (39) voor het stallen van de kitoki, het deftige rijtuigje, waarmee men naar kennissen of naar de stad reed. Op de foto van Soublette staat op het terras, in het verlengde van de drie schuren, nog een vierde schuur (31) voor wagens, maar die schuur is later afgebroken en daarvoor in de plaats kwam een eenvoudige overkapping, waaronder naast elkaar stonden opgesteld een zware osse-wagen, een lichte muilnier-kar en een nog lichter ezel-karretje. Zolang Shon Emma leefde, stond dit alles daar nog intact, zij het in vervallen staat, maar na haar dood werd alles opgeruimd en nu is alleen nog de oorspronkelijke vloer van zware stenen te zien.

Tussen de maalderij en de smidse lag de "porta mulina" (23), vanwaar het pad naar het hõfi liep. De smidse (24) werd gebruikt voor

het vervaardigen van allerlei dingen: hang- en sluitwerk voor hekken en deuren, en ijzeren banden voor wagen-wielen. Die wielen werden op Savonet van hout gemaakt. Elk wiel moest op het rijvlak afgedekt worden met een passende, zware ijzeren band en die werd dus in de smidse gesmeed. Nog geen 30 jaar geleden stond die smidse nog vrijwel intact, met zijn prachtige lederen blaasbalg - nu is er slechts een ruïne van over.

Tenslotte was daar nog het hoenderhok (5): op ongeveer 30 m noordoost van het landhuis vindt men een stenen vloer, waarop dat hok gestaan heeft.

De pilaren achter het landhuis Zorgvlied. Foto René Severens

SLAVENPAAL EN PILAREN VAN ZORGVLIED

Een paar honderd meter ten noorden van de ruïne van Zorgvlied staat het vervallen bomba-huis, met erbij een "slavenpaal". Volgens de mensen uit het Dorp moest een slaaf, die een vergrijp gepleegd had, met gespreide armen en benen tegen die paal gaan staan, terwijl de bomba de zweep hanteerde. Dat zal zeker zo geweest zijn, maar voor dat doel bouwt men geen zware toren van 3 m hoog en 1,4 m diameter. Het is duidelijk dat het een vuurtoren, een pharo, geweest is. Sommigen vermoeden dat het vuur alleen ontstoken werd om bij onraad naburige landhuizen te waarschuwen, maar dat lijkt onwaarschijnlijk, omdat vanaf die plaats alleen de landhuizen Savonet en Zevenbergen te zien zijn. De pharo kijkt uit op zee en zal dan ook wel als lichtbaken gefungeerd hebben, en dan vermoedelijk alleen bij bepaalde gelegenheden.

Voorts staan bewesten het landhuis Zorgvlied nog 12 stenen pilaren, dicht op elkaar opgetrokken in een carré van 7,5 x 5 m². De vierkante zuilen zijn 2,25 m hoog en staan op sokkels van verschillende hoogte: 0,20 tot 1,05 m, waarbij de bovenkant van alle pilaren in één vlak liggen. De zuilen zijn 60 cm in het vierkant, de sokkels 70 cm. Zes van de 12 pilaren staan nog overeind; de andere zes zijn omgetuimd en zijn stuk. Omdat de bovenkant der zuilen in één vlak liggen, mag men verwachten dat ze iets te dragen hadden - maar wat? Ook oude mensen uit die buurt weten het niet.

HET DORP

Aan de overzijde van de weg naar Westpunt ligt "het Dorp" (47). Het dorp bestond uit drie rijen huisjes van steen, gebouwd voor de "betere" slaven of knechts, met daarachter tegen de helling een groot aantal kas di yerba, voor de plantageslaven, en later door kunuku-boeren bewoond. Op de foto van Soubllette is de omvang van het dorp aan het begin van onze eeuw goed te zien. Enkele stenen huisjes zijn nog steeds bewoond en sommige zijn door hun bewoners geheel gerestaureerd. De kas di yerba zijn allemaal verdwenen.

PRODUCTEN UIT DE NATUUR, LAND- EN TUINBOUW

Zoals overal op Curaçao, was de Plantage Savonet een bedrijf met eindeloos veel bronnen van inkomsten - heel anders dan in de Oost. De plantage leverde in de eerste plaats een hele serie natuurproducten op.

De peulen van dividivi (*Caesalpinia coriaria*) bevatten zoveel looizuur, dat ze gebruikt werden voor het looien van huiden. Dat looien gebeurde altijd ver van het woonhuis, want de stank is verschrikkelijk! Toen er in de tweede helft van de vorige eeuw in Holland, Engeland en Duitsland een tekort was aan eikebast, was er een behoorlijke export naar Europa: 30 tot 40 ton per jaar. Maar aan het eind van de vorige eeuw kwam het chroomzuur in zwang en dat was een efficiëntere manier van leer-looien. Toen raakte de dividivipeulen-export in verval. Bovendien toont de dividivi af en toe een ziekte, reeds beschreven in de "Encyclopaedie van West Indië" (1916, p. 272), die de productie van peulen decimeert. Ook thans doet die ziekte zich weer gelden (1991). Toch lijkt het zinvol op Savonet weer een leerlooierijtje op te zetten. De gelooide huiden kunnen dan tot souvenirs verwerkt worden. Daartoe moeten dan weer peulen verzameld worden. Dividivipeulen worden niet geraapt en ook niet geplukt: zij worden geschud, want de peulen die dan omlaag vallen, hebben de grootste hoeveelheid looizuur (tannine). Wie niet weet wat tannine is, moet maar eens een dividivipeul doormidden bijten! Verder werden dividivipeulen bij het bereiden van verfstoffen gebruikt.

Een ander natuurlijk plantage-product is het brasilhout of verfhout (*Haematoxylon brasiletto*). Brasil is de indiaanse naam voor dit hout, en de naam Brazilië is daarvan afgeleid. Het brasil-hout levert een okerkleurige verfstof die voor textiel-kleuring gebruikt werd. Daartoe moet het hout fijn geraspt worden, iets was o.a. in de gevangenis van Amsterdam plaats vond en tot op heden heet die ex-gevangenis het "Rasphuis". In 1892 werd door Savonet 15 ton verfhout verkocht en geëxporteerd.

De Wayaca of pokhout (*Guaiacum officinale*) is een vette houtsoort, enorm zwaar zodat het in water zinkt. Dit hout werd, en wordt, gebruikt voor schroefas-kokers voor kleine schepen. Het slijt niet en is zo vettig, dat de schroefas niet gesmeerd hoeft te worden. Verder wordt pokhout gebruikt voor houten hamers en ander gereedschap. De taaiheid van dit hout heeft geleid tot vele uitdrukkingen, zoals "hij is van

pokhout", en in de strijd in Nieuw Guinea kreeg onze onverzettelijke generaal daar de bijnaam "pokhouten Leen". De wayaca vormt een sieraad in het landschap. De bladeren blijven ook in de droge tijd donkergroen. Het zaad levert in natte jaren veel kiemplanten, en hoewel geiten niet graag wayaca-bladeren eten, gaan zij in droge tijden, bij gebrek aan beter, toch jonge wayaca's eten, met als gevolg dat men maar weinig jonge bomen vindt. Op de oude stammen vindt men dikwijls een bijzonder mooie slak, *Drymaeus virgulatus*, een puntig torentje van wel 4,5 cm lang, ivoor-kleurig met een gevarieerde tekening van bruine banden en stippen.

De palu di sia (*Bursera sp.*) is een zachte houtsoort, die zijn naam te danken heeft aan het gebruik van dit hout voor ezel-zadels. Twee plankjes, door leertjes of touw verbonden, werden ter weerszij op de ezelsrug gelegd, waaroverheen dan een jutezak of iets dergelijks gelegd werd.

Houtskool, karbon, was een heel belangrijk product van Savonet. Op vele plaatsen tussen het landhuis en de noordkust werd houtskool gebrand. Alle soorten hout werden daarvoor gebruikt. Als de stapel was aangestoken, werd deze met een laag aarde toegedekt zodat het hout niet verbrandde, maar bleef smeulen: verkolen, bij gebrek aan zuurstof. Alles wat er aan eiwitten, vetten en harsen in het hout zit, wordt door de hitte ontleed en ontsnapt als gas in de lucht. Aangezien iedereen, tot in recente tijd, op houtskool kookte, was er steeds veel vraag naar. De voorraad houtskool werd opgeslagen in het carbon-hok (15), ten westen van het landhuis.

Volgens oude gegevens werd voor metsel-specie de kalk gehaald van de 85 m hoge heuvel Seru Treinchi (vroeger Seru Teinchi geheten, ofwel Teenberg, omdat het als het ware de teen van de voet van de Christoffelberg zou zijn (Severens)). Voor het branden van de kalk werd eerst een brandstapel van manzaliñahout aangelegd. Lagen hout werden afgewisseld met een laag kalkbrokken. Aan de windzijde van de brandstapel werd, bij wijze van windscherm, een haag van takken aangebracht opdat het verbranden niet te snel zou verlopen. Verder werd aan de bovenzijde van de brandstapel een schoorsteengat uitgespaard, en aan één zijde werd een tunneltje voor voldoende trek aangelegd. Door de hitte van het vuur wordt de kalk (CaCO_3) omgezet in ongebluste kalk (CaO), waarbij het koolzuur (CO_2) in de lucht verdwijnt. Nadat het vuur

is uitgebrand moet de stapel nog geruime tijd ongemoeid gelaten worden vóór men de ongebluste kalk met water kan blussen (tot Ca(OH)_2). Om de ongebluste, gevaarlijke kalk zo min mogelijk te hoeven verplaatsen, geschiedde het kalkbranden vlak bij een put, een pos'i pia, die nabij het mahokkenbos ligt. Dat voor het branden van kalk speciaal manzaliña-hout gebruikt werd, had (volgens Alexeenko) een goede reden: de op deze wijze gebrande kalk weerde witte mieren, de komehein. Weliswaar zitten in manzaliñabomen vaak grote nesten komehein, maar dat is een andere soort dan die binnenshuis zijn verwoestend werk verricht. De huis-komehein houdt niet van hout, dat met manzaliña-kalk bestreken is. Aan het eind der vorige eeuw begon men goedkope schelpkalk uit Nederland te importeren, waarmee de balken toen bestreken werden. Toen kreeg de komehein zijn kans en greep die aan. In vroeger jaren vond de kalk van Savonet veel aftrek, in 1797 bijv. 3000 schepels - dat is ongeveer 300 hectoliter. Voor metsel-doeleinden werd de gebluste kalk vermengd met leem en soms ook met koemest. Voor pleisterwerk en "witten" werd aloë-sap aan de kalk toegevoegd, wat de kleef-kracht bevordert. Voor het bepleisteren van een waterput werd een speciaal soort gemalen puimsteen, van Statia afkomstig, toegevoegd, wat het uiterst resistente "tras" levert (Alexeenko).

Ten zuiden van het landhuis, aan de overkant van de weg, achter het manzaliña-bos, ligt een kleine kopergroeve. Men vindt er verspreid nog wat kopergroene stenen liggen. Maar een exploitatie bleek niet lonend te zijn, zoals een expert in 1909 rapporteerde.

De mangaan-groeve op Zevenbergen léék wel veelbelovend. De energieke John Godden bouwde er, in 1880, op Newton te Jeremy zelfs een mangaan-molen voor. Hij bouwde die molen in engelse stijl, met engelse stenen en metselspecie, maar toen bleek dat een lonende exploitatie niet mogelijk was, sloot hij zijn molen al na een jaar. Dank zij het goede bouw materiaal, heeft die molen - ondanks leegstand - het tot op de huidige dag uitgehouden. Ook de mijngangen bestaan nog; ze worden alleen nog door kerkuilen gebruikt: als je er naar binnen kruipt kan het gebeuren, dat vijf uilen vlak over je hoofd naar buiten vliegen!

De diep-rode kleur van veel stenen op Zevenbergen wijst op de aanwezigheid van ijzer. Het ijzergehalte van dat gesteente is voldoende voor exploitatie, ware het niet dat de beschikbare hoeveelheid erts veel te gering is. Gelukkig, want mijnbouw in het park is niet iets waar we verlangend naar uitzien...

EXTENSIEVE LANDBOUW

Sedert 1840 werd op Savonet aloë (*Aloë barbadensis*) verbouwd. Aloë-sap werd vooral voor eigen gebruik geteeld om het te kunnen mengen met kalk om een goede pleister-mortel te krijgen. Maar de productie bleef laag en van export van de hars, zoals op Bonaire en Aruba plaats vond, was dan ook nauwelijks sprake. Na 1870 liep ook de plaatselijke vraag terug en daarmee verdween die cultuur, maar de aloë-plant is hier en daar nog te vinden.

Hier kan nog vermeld worden, dat het sap, dat uit doorgesneden bladeren lekt, bijzonder geneeskrachtig is. Bij zonnebrand of schaafwonden is vers aloë-sap het best denkbare geneesmiddel: men smeert het sap op de huid en de irritatie is in één nacht voorbij; zelfs bij flinke zonnebrand blijft vervelling, die anders na vijf dagen pleegt op te treden, geheel uit. Men verwerkt het sap dan ook in zonnebrandolie, maar vers aloë-sap is beslist werkzaam.

Na 1844 werd een agave met bijzonder sterke vezel, de pita (*Agave sisalana*) geïmporteerd. Er werd een schaaf-machine aangeschaft om de sisal-vezel schoon te winnen, maar al na een paar jaar bleek die cultuur nauwelijks lonend te zijn. De sisal-agave staat nog hier en daar verwilderd en de schaafmachine stond tot vrij kort geleden nog in één der schuren van Savonet.

Zoals bekend werden van ouds door alle mensen van enig aanzien witte klederen gedragen, die elke dag gewassen werden. Daarbij was blauwsel onontbeerlijk. Dat werd gewonnen uit de indigo-plant, yerba di seis (*Indigofera tinctoria*), die uit Azië geïmporteerd was in de tweede helft van de 17e eeuw (1675). Het winnen van blauwsel is een ingewikkeld proces, waarbij veel water nodig is. Op het droge Curaçao kon men eigenlijk alleen blauwsel winnen als het geregend had en de rooien het water afvoerden. Op Savonet had men de indigo-bakken naast de Rooi Beroet gebouwd, ten zuiden van het landhuis. Pater Brenneker meent daar nog sporen van die oude bakken gevonden te hebben. In die bakken moesten de indigo-planten onder stromend water vergaan, waarna het restant in een tweede bak, die wat lager stond, werd gevoerd. Na eindeloos roeren zonken de vezels naar de bodem en werd het blauwgekleurde water naar een derde bak gevoerd, waar het drab bezonk. Dan liet men die bak leeg lopen en naarmate het drab uitdroogde, kreeg het

zijn fel-blauwe kleur. Vooral in de 16e en 17e eeuw was blauwsel ("blaus") op Curaçao een lonend product, maar de betekenis nam in de 18e en 19e eeuw geleidelijk af. Toch was tot in onze eeuw op Savonet nog altijd een voorraad aanwezig. Shon Pa, geboren in één der huisjes tegenover het landhuis, vertelde dat hij en zijn zusje wel eens speelden in de Magasina - wat streng verboden was. Als ze dan met blauwe vlekken op hun kleren thuis kwamen, kregen ze een flink pak op hun broek (Pater Brenneker).

LAND- EN TUINBOUW IN OMHEIND GEBIED

Mainshi chikitu. Foto frater Arnaldo

Hoewel de regenval op Curaçao, gemiddeld 54 cm per jaar, niet exceptioneel laag is, valt een groot deel van de regen in enkele zware buien, waarbij het water merendeels in zee stroomt. De plantagehouders legden daarom horizontale dammen rond de heuvels aan. Door deze terrassering bleef veel water behouden en het verminderde tevens de erosie. In de tweede helft van de vorige eeuw werden, bij gebrek aan goedkope werkkrachten, de meeste van deze dammetjes niet meer goed onderhouden. Nu is het merendeel zelfs verdwenen, hoewel er vooral aan de zee kant nog overblijfselen van te vinden zijn (Severens).

Op grond van de regenval kan men Curaçao semi-aride noemen. Maar vele maanden per jaar valt er vrijwel geen regen - er zijn soms jaren achtereenvolgend van uiterst geringe regenval - en dat wordt alleen doorstaan door een vegetatie die tegen aride condities bestand is. Met aanplant van suikerriet werd dan ook in de 17e eeuw al gestopt.

Daarbij komt nog, dat de nachtelijke temperatuur maar zelden ver onder 24°C komt. Veel planten in droge gebieden, zoals in Arizona en in Israel, willen dáár ondanks de hoge temperatuur wèl groeien, maar hun groei beperkt zich tot de nachten, wanneer de temperatuur tot beneden 20° zakt. Dat geldt bv. ook voor de olie-leverancier jojoba (*Simmondsia chinensis*), die in droge en warme gebieden als in Arizona en Israel wèl groeit, maar op Curaçao niet. Bij frater Arnoldo, op Bonaire, zag ik planten, die buiten stonden en daar nauwelijks groeiden, terwijl exemplaren die hij in een kamer had staan, die 's nachts geïrriceerd werd, wèl groeiden. Bovendien heeft jojoba ook nog twee koele maanden nodig om vrucht te zetten.

Het belangrijkste product van de plantage was altijd gierst, de mainshi (*Sorghum vulgare*), waaruit de funchie blanku bereid wordt. Mainshi chiki was het stapelproduct voor mens en dier: de korrels voor de mensen (en enkele dieren), en de "stokken" voor het vee. Deze stokken, dus de vegetatieve delen, werden opgeslagen in de magazina voor droge tijden. Er was een speciale molen om de stokken aan stukken te snijden. Naarmate in onze eeuw steeds meer goedkope mais uit noord-amerika werd ingevoerd, werd de mainshi-teelt minder lonend. Op Savonet vindt men nu nog alleen mainshi-veldjes op enkele kunukugrondjes, voor eigen gebruik.

Natuurlijk waren cocospalmen (*Cocos nucifera*) heel belangrijk. Van der Dijs meldt in een verslag van 1837, dat er op Savonet 1800 cocospalmen waren. Cocos-vlees was gewild en de melk werd als een lekkernij beschouwd - vooral vermengd met rum! Er werden ook dadelpalmen (*Phoenix dactylifera*) gehouden. Maar de dadelpalm brengt op Curaçao echter slechts vruchten van inferieure kwaliteit op - vermoedelijk omdat de dadelpalm van koele nachten houdt.

In een apart gedeelte, naast het hòfi, werd mahok (*Swietenia mahagoni*) aangeplant - nu het mahonie-hòfi of mahokken-bos genoemd. Op natte plaatsen plantte men ook tamarijn (*Tamarindus indicus*) en kenepa (*Melicocca bijuga*). De larahe's vormen de basis-smaak voor de Curaçao-likeur. In 1902 bezat Savonet in zijn oranjerie 130 "oranje-bomen". Zoals bekend zijn de vruchten niet eetbaar, maar de schillen - en daar gaat het om - zijn in het Curaçaose klimaat van betere kwaliteit dan elders. Verder werden mispels, mango, vijgen en moerbeï

aangeplant, alsook citrus-bomen als lamoenchi. Rond 1840 legde v.d. Dijs een katoen-tuin aan, maar het droge klimaat is niet geschikt voor katoen-teelt, terwijl bovendien rupsen-vraat veel schade aanrichtte. Wel komt de katoenstruik (*Gossypium hirsutum*) nog hier en daar verwilderd voor; het wattige vruchtpluis is prachtig nestmateriaal voor vogels.

Deze "katuna" moet niet verward worden met de "katunbom" of kapokboom (*Ceiba pentandra*) die in veel plantages was aangeplant. Deze enorme, met zware stekels bezette bomen hebben veel manshoge plankwortels. De vrucht bevat bruine zaden met veel pluis, de kapok. De pluizen moesten met de hand van het zaad ontdaan worden, een moeilijk werkje, waarbij het hele gezin ingeschakeld werd. Mw. Koeijers-Schotborgh, van Plantage San Juan, houdt daar nog minder prettige jeugdherinneringen aan over! De kapok werd als vulling voor kussens en matrassen verkocht en de zaden werden apart, als veevoer, verkocht. Momenteel zijn de overgebleven kapokbomen alleen statige bezienswaardigheden. Vroeg in het jaar bloeien zij rijkelijk met geurende bloemen, waarop 's avonds honderden vleermuizen afkomen - een indrukwekkend schouwspel.

Bekende gewassen, die men in een hòfi aantreft, zijn bijvoorbeeld pinda's, warmoes of snijbiet, watermeloen, diverse soorten komkommers en pompoenen, batata dushi, ochra, pepers, kousebandjes en snijbonen (een geliefd onderdeel van de stobá), en op de natste plaatsen banaan.

In 1836 legde v.d. Dijs een "nopalerie" aan, waar de nopal-cactus werd geteeld. Savonet was één der eerste plantages met een nopalerie. De naaldloze cactus, *Nopalea cochenillifera*, was uit Zuid-Amerika geïmporteerd. Op die cactus leeft de cochenille-luis, *Dactylopius coccus*. Deze bloedluizen, die wel 1.5 cm groot kunnen worden, werden verzameld, in kokend water gedood en dan gedroogd, en daaruit werd dan het bloedrode karmijn geëxtraheerd. Maar de markt voor dit karmijn droogde op toen de aniline-kleurstoffen in zwang kwamen. Nu vindt men de cactus nog hier en daar, soms met de bloedluis. Op Savonet moet deze cactus met zijn luis weer getoond kunnen worden!

Het hòfi kreeg water uit een aantal putten in het laag gelegen deel noordoostelijk van het landhuis, dat Tugela (48) heet. De windmolens pompen het zoete water uit acht meter diepte op. Ir. Koppers liet hier ook een deep well van 30 m diep slaan, maar dat werd een mislukking omdat op die diepte alleen brakwater bleek te zitten.

Een achttal jaren geleden werd met hulp van padvinders de aanleg van een fruit-hòfi gestart, een omheind terrein ten oosten van het mahoken-bos. Af en toe leek het of, dank zij de bevoeiing, de mondi het van de aanplant zou winnen, maar dank zij constant wieden en maaien komt de aanplant er nu toch bovenop. De meeste bomen beginnen zelfs al enkele vruchten te dragen - overigens: boompje groot, plantertje dood....

VEETEELT

Als wij thans aan extensieve veeteelt denken, dan denken wij aan geiten. Dat was vroeger niet het geval. Langs de noordoostkust is sinds eeuwen de paarden-teelt heel belangrijk geweest en natuurlijk was het paard ook op Savonet heel belangrijk. Voorts was al in de 18e eeuw het fokken van muildieren van groot belang. Een muildier is het product van een kruising tussen een ezelhengst en een paardenmerrie. Toen ik aan Joe Pinedoe vroeg hoe wij op Savonet weer als van ouds muildieren kunnen fokken, vertelde hij dat dat niet zo maar met een willekeurige ezelhengst lukt. Maar als hij met een hengstige paardenmerrie rondrijdt, is er hier en daar een ezelhengst die zijn kop opheft - en dat is een ezelhengst die je hebben moet. Er is momenteel, geloof ik, nog één muildier of mula op Curaçao, maar het lijkt leuk om op Savonet een paar mula's te fokken, de vroegere specialiteit van Savonet. Muildieren zijn altijd mannetjes, maar ze zijn onvruchtbaar. Muildieren staan erom bekend, dat ze met een karig voedselrantsoen uitkomen, een sterk prestatievermogen bezitten gekoppeld aan een groot uithoudingsvermogen. Kruisingen van een paardenhengst met een ezelin levert de muilezel, die meer van de ezel weg heeft dan het muildier; zij zijn qua prestatievermogen inferieur aan het muildier en werden hier dan ook niet gefokt.

Terwijl tegenwoordig runderen op Curaçao geen grote rol meer spelen, was nog in de eerste helft van deze eeuw de runderteelt heel belangrijk. Op Savonet waren er eind-vorige eeuw en in begin van onze eeuw ongeveer 300 koeien, die een overvloed aan melk produceerden. Toen was de verbinding met Willemstad zo miserabel, dat melk-vervoer naar de stad onmogelijk was. De melk werd daarom gekarnd, wat karnemelk en boter opleverde. Voorts werd veel melk gestremd voor de kaasbereiding: de witte kaas van Savonet. Boter, kaas en karnemelk werden dan in de stad verkocht. Trouwens, ook geiten- en schapenmelk werd gewonnen ter bereiding van geiten- en schapenkaas. Daartoe was het "melkhuisje" (11) ingericht, en in een openluchtmuseum moet de boter- en kaasbereiding aldaar weer te zien zijn. Tussen de 1e en 2e wereldoorlog werd de verbinding tussen Savonet en de stad zodanig verbeterd, dat het mogelijk werd ook verse melk naar de stad te brengen. Vooral de Shell-hollanders, veelal ondergebracht in pensions, waren grote afnemers

van melk. De dames Hernandes vertelden, dat bij hen dagelijks grote hoeveelheden melk werden afgeleverd, die zij dan weer aan die pensions leverden. Desondanks was de melkproductie zo groot, dat er regelmatig melk ongebruikt bleek, zodat een deel daarvan gebruikt werd voor het mesten van varkens. Vóór het melken, dat om 1 uur 's nachts plaatsvond, werden de kalveren apart gezet in twee kleine koralen (17 en 18). Om 4 uur verscheen de truck - de eerste auto op Bandabou! - en die reed de melk naar stad (Cijntje).

De koeien liepen overdag los rond in de plantage, maar kwamen 's avonds terug naar de grote koeien-koraal (6) bewesten het landhuis. In die koeienkoraal liep natuurlijk ook een stier. Hr. Cijntje vertelde, dat als zo een stier een boze bui had, het gebeurde dat de koraalmuur een opla-wabber kreeg en bezweek onder het geweld. De muur werd dan dadelijk hersteld, maar de bochten in die muur getuigen nog van de haast waarmee dit herstel gebeurde. In de jaren zestig liepen er nog enige tientallen koeien rond, maar met de dood van Shon Emma eindigde het rundertijdperk voor Savonet. Toch hebben we straks weer een paar koeien nodig om de boter- en kaasbereiding te kunnen tonen.

In de eerste eeuwen van Savonet waren schapen altijd belangrijker dan geiten. De schapen graasden vooral op de vlakte van de noordkust. De Schotborghs introduceerden hier merino-schapen, die niet alleen vlees, maar ook wol opleverden. Nadat die wol in een wol-pers tot balen samengeperst was, kon de wol geëxporteerd worden. De productie was eind-vorige eeuw ongeveer 2 ton per jaar. De kwaliteit van deze wol liet echter wel wat te wensen over, als gevolg van het hete klimaat. In deze eeuw eindigde de merino-fok omdat die niet meer loonde.

Geiten waren aanvankelijk dus minder belangrijk dan de schapen. Uit oude stukken blijkt, dat in de vorige eeuw op Savonet, naast 300 schapen, 300 geiten aanwezig waren, die hun heil in de mondi zochten. Shon Willem wilde voorkomen, dat er méér dan 300 geiten liepen, omdat het teveel schade aan de wilde vegetatie toebracht. Dat getal klopt met wat men tegenwoordig als maximum op Mexicaanse eilanden in de Baai van Californië aanhoudt. En dan te denken, dat er momenteel een veelvoud van de 300 geiten op Savonet rondloopt! Alle geiten waren uiteraard het eigendom van de Shon. Maar toen Shon Willem stierf, vroegen de omwonenden aan Shon Emma, of hun paar geiten ook in de plantage mochten fourageren. Die "paar" zijn inmiddels tot enkele

duizenden uitgegroeid, wat voor flora, vooral in droge jaren, desastreus is. Dat verwildeerde honden, of huishonden-op-avontuur, 's nachts af en toe een geitje soldaat maken, is dan ook niet iets waar het parkbeheer van wakker ligt.

De Spanjaarden introduceerden hier in de 16e en begin-17e eeuw allerlei huisdieren, waaronder ook varkens, een zuid-europees ras, met spitse snuit en zwart van kleur: porko pretu of porko di mondi. Zulke verwildeerde varkens trokken soms de hòfi's binnen en veroorzaakten dan nogal wat schade. Ze trokken zich niet veel aan van woedende honden, want ze wisten dat die honden het - terecht! - toch niet op een krachtmeting durfden laten aankomen. Op een enkele plaats in de oude Spaanse koloniën heeft dit eeuwenoude ras zich nog kunnen handhaven. Volgens v. Boekschoten (1981) komt het ras nog zuiver op Jamaica voor. In Europa is het ras als gevolg van "veredeling" geheel uitgestorven. Op Curaçao zijn een groot deel der mondi-varkens ook niet meer ras-zuiver. Op Savonet werden tot halverwege deze eeuw nog zwarte varkens gefokt, maar die waren ook "veredeld". De mannetjes-varkens, de beren, die voor de slacht bestemd waren, werden bijtijds gecastreerd, omdat de smaak van het vlees anders "sterk" was. Shon Willem had een speciale band met een zware, geïmporteerde fokbeer, die in een kleine omheining (10) naast het winkeltje opgesloten zat, behalve wanneer hij zijn plicht mocht vervullen.

Verder bezat Savonet heel wat pluimvee. Het belangrijkste waren de witte en zwarte kippen. Uit oude jaarrekeningen blijkt, dat er jaarlijks ongeveer 500 kippen verkocht werden. Typisch voor Curaçao zijn van ouds de kaalhals-hoenderen en de krulvederige kippen, die nu haast niet meer gefokt worden. Die moeten dus ook weer op Savonet te zien zijn. Loopeenden werden gehouden vanwege hun vlees. Dan waren er de kalkoenen, die voor een goede vleesproductie zorgden. Kalkoenen vragen een droog klimaat én veel kalk, iets waaraan op Savonet geen gebrek is. Eén van de extra inkomsten, die indertijd slaven en hun kinderen konden verdienen, was het verzamelen van de kleine witte landslakjes, kokolishi di kalakuna genoemd (*Cerion uva*), waarvoor de shon dan een plaka (2,5 ct) per zak betaalde. Kalkoenen sliepen in de grote tamarindeboom vlakbij het hoenderhok. Af en toe ontsnapten ze wel eens en vonden volop eten in de mondi, maar vielen dan later toch weer ten slachtoffer aan de jagende shon en medewerkers. Ook poe-

lepetaten, parelhoenders, of galiña di guinee werden er gehouden. Hun vlees is heerlijk. Een bezwaar is hun doordringend, krijsend stemgeluid! Pauwen hoorden bij elk landhuis, dat zich respecteerde. 's Nachts sliepen zij ook in de grote tamarinde naast het hoenderhok. En dan was er de duiventil, waar witte duiven gehouden werden, een ras dat in Holland als "meeuwtje" betiteld wordt. Duiven had men niet alleen voor de sier: de vette jonge duiven werden als een lekkernij beschouwd. Gekleurde duiven werden uit de til gehaald en gingen naar het hoenderhok. Momenteel hebben postduiven de witte duiven verdrongen, maar op Savonet moeten wij weer "meeuwtjes" zien te krijgen.

Jachttrofee uit de veertiger jaren: een porko di mondi

EEN OPENLUCHTMUSEUM?

Het spreekt vanzelf, dat het centrum van het park, het Savonet-complex, een keurige indruk moet maken. Meer dan de helft der bijgebouwen is door toedoen van STINAPA reeds gerestaureerd. Op een zeker ogenblik komt ook het landhuis zelf, met aangrenzende bebouwing, beschikbaar. Voorbereidend werk is reeds gedaan: in 1981 verrichtten twee studenten uit Delft, Ineke de Groot en Monique de Loos, van alle opstallen nauwkeurige opmetingen die bij de restauratie plannen goede diensten kunnen bewijzen. (De originele tekeningen zitten in het archief van Prof. Temminck Groll, Driebergen). Een belangrijk punt bij elke restauratie is de functie die het gerestaureerde pand daarna krijgt. Nu, dat is bij Savonet geen probleem. Zoals op vorige pagina's benadrukt is, is er zoveel interessants op de plantage dat waard is aan huidige en toekomstige generaties getoond te worden, dat de te restaureren ruimten volledig benut zullen kunnen worden.

Na opening van het park voelde STINAPA al dadelijk behoefte aan een educatief centrum. Als onderdeel van deze wens werd met geld van het Wereld Natuurfonds Nederland de totaal vervallen magasin gerestaureerd en als museum ingericht. Ook het Eiland gaf een grote bijdrage. Verder, zo werd reeds gemeld, werd beoosten het mahokkenbos een hõfi met fruitbomen aangelegd.

Dit begin van een bezoekerscentrum voldoet aan de verwachtingen. Niet alleen de "gewone" parkbezoekers verrijken er hun kennis, maar veel schoolkinderen bezoeken het centrum in groepsverband en worden deskundig rondgeleid. In de paasvakantie van 1991 konden op één zondag ruim 800 schoolkinderen een rondleiding ontvangen. Maar er liggen méér mogelijkheden in het verschiet. Het landhuis, dat sedert zijn bouw in begin - 1800 nooit echt gerestaureerd is geweest, zal een ingrijpende restauratie moeten ondergaan om de gevolgen van de tand des tijds teniet te doen. Na restauratie zal het landhuis voor een ieder een bezienswaardigheid worden: hoe hebben onze voorouders daar geleefd? Dat was heel wat primitiever dan wij vaak denken!

Bij het leven op een landhuis behoren ook de bijgebouwen. Daar is het washok, en het secreet met zijn drie zitplaatsen naast elkaar, het piepkleine kantoortje, dat later als winkeltje werd gebruikt, en verder

alles, wat met het plantageleven te maken heeft. Daar is het melkhuisje, met als producten karnemelk, boter en kaas. Wij kunnen dáár weer laten zien hoe dat plaats vond. Een karn in een museum zegt je niet veel, maar een karn in bedrijf des te meer. Zo ook het broodoventje: daar kunnen, na restauratie, weer krentebollen gebakken worden. Aan de oostzijde van het terras staat de sterk vervallen paardenstal - maar daar kunnen weer paarden staan, waarop men een rit door het park zou kunnen maken. Er kunnen een paar koeien komen, die voor de melk zorgen en dus voor karnemelk, boter en kaas, om ook aan bezoekers te verkopen - niet zo zeer om geld, dan wel als attractie. En graag willen we er het oude varkensras zien, en het merino-schaap, en de muilezel.

Naast de paardenstal staat de oude overdekte werkplaats. Hoe zag zo een werkplaats er uit? En daarnaast het huisje van de vitó, later van de vroedvrouw, wat een beeld geeft hoe de "gewone" man leefde. Dan de maalderij: in oude tijden eerst stampen in een van boven uitgeholde boomstam, tot de korrel tot gries vergruizeld was, waarna de gries met de piedra mulina tot meel vermalen werd. Later stond hier de molen, waarmee men (met handkracht) de mainshi-korrels vermaalde. Zulke "instrumenten" kan men op Curaçao nog vinden, maar hier horen ze écht thuis. En dan de prachtige smidse: 30 jaar geleden nog intact en nu een ruïne. Toch zijn er nog mensen, die de smidse van Savonet intact gezien hebben en op de blaasbalg hebben staan trappen: zij kunnen ons helpen bij het restauratie-plan hiervan, want die smidse is het restaureren waard.

Bij elk landhuis hoort ook pluimvee, deels voor de eieren, maar vooral voor het vlees: kippen, loopeenden, kalkoenen, galiña di guinee, en als statussymbool de pauwen, en ook de witte duiven, meeuwtjes, waarvan de jongen als lekkernij beschouwd werden. Wat de kippen betreft: daar zouden we ook de oude Curaçaose rassen moeten kunnen zien, zoals de kaalhals-hoenderen en de krulvederige kippen.

Op elk plantage werd houtskool gebrand - maar hoe ziet een karoon- branderij er uit? En een kalkbranderij? Als je een sector uit zo'n brandstapel weglaat, is het systeem goed te begrijpen. Huiden werden met dividivi-peulen gelooid. Ook dat kunnen wij laten zien, al is de geur van een looierij niet aantrekkelijk - maar het product mag er wezen. En daar zijn souvenirs van te maken.

Het hòfi biedt ook veel leerzaams. Het telen van pinda's en het koken of branden ervan is toch aan de meesten onzer niet meer bekend?

Niet alleen is het uiterst boeiend én leerzaam te zien, hoe plantage-producten ontstaan en verwerkt werden, maar er is stellig ook een - zij het beperkte - markt voor het eindproduct, gewoon omdat men het aardig vindt een fles karnemelk, een pond kaas, een krentebroodje, een zakje meel, vers geroosterde pinda's, een lederen tasje, enz. mee naar huis nemen.

Het ware te overwegen om enkele onbewoonde, vervallen huisjes van "het Dorp" te restaureren, waar bezoekers kunnen overnachten die in alle vroegte de Christoffel willen beklimmen. En voor jongelui zouden een paar kas'i yerba gebouwd kunnen worden, waar ze met z'n tien kunnen slapen. Het geheel krijgt dan echt meer het karakter van een openluchtmuseum dan van een bezoekerscentrum. En juist die opzet van een openluchtmuseum is iets waaraan stellig behoefte is, in de eerste plaats in het kader van educatie van de eigen bevolking, en daarnaast ook als attractie voor toeristen.

Het uitwerken van een plan voor een dergelijk openluchtmuseum dient te geschieden in nauwe samenwerking van één of meer personen die zich in het plantage-leven verdiept hebben, én iemand die met de technisch-economische kant van een dergelijke opzet bekend is.

HISTORISCHE GEGEVENS OVER DE EIGENAREN VAN SAVONET EN ZORGVLIED

(gecompileerd uit archief-gegevens verzameld door M. A. Visman)

1660 - 1664: Matthias Beck, vicedirecteur onder Peter Stuyvesant, geeft zijn broer Wilhelm (Willem) Beck opdracht een nieuwe plantage, "Savonet", aan te leggen, wat Willem met hulp van de faktoer Jacome Joubert uitvoert.

1664: Matthias Beck schrijft aan Stuyvesant, dat de suikerriet-aanplant hard is aangepakt, ook op de Plantage Savonet.

1677: Balthazar Beck staat in het doop-boek van de Kerk vermeld als eigenaar van Pl. Sta. Cruz en Pl. Savaneta.

1699: Willem Beck overlijdt, en zijn weduwe, geb. Ellis, erft Pl. Savonet.

1708: Jacob Beck verliet op 8 Dec. Curaçao en verkocht Pl. Savonet aan Pieter Schuurman voor 30.000 "stukken van acht", met 21 slaven, zonder landkenmerken. Tot 1708 was daar Frans Grootestam faktoer, en in 1709 werd Jan Geloude faktoer.

1709: De broers van de weduwe van Willem Beck, Jan en Nathaniel Ellis, kopen elk de helft van Plantage Savonet.

1709: Jeremias van Collen koopt "een klijn Plantagietje van eenen Indiaan, genaamt Jeronimo".

1711: "Savonet, toebehorende Juffr. de wed. Stoonhouse & Comp, die (meede) niet behoorde in vaste tranqueer te setten, als zij connen bewijzen, volgens haere Coopbrieven voor dus een daar gestaan heeft".

1715: Jonathan van Beuningen wordt Directeur van Curaçao. Later wordt hij opgevolgd door Mr. Jan van Beuningen.

Zorgvlied, dat een perceel zonder eigenaar is, wordt door van Beuningen verkocht als "waardeloze stukken grond" ten N. van Savonet aan Jan Ellis, zoon van Nathaniel Ellis. In 1719 over op naam van de wed. Stoonhouse.

1718, 30 juni: Jan Ellis, John Martin, Jan Stoonhouse en W. van Bergen tekenen, dat Jan Ellis, Jan Martin en Jan Stoonhouse eigenaars van Plantage Savonet en Plantage Wacao zijn.

1718: J. van Beuningen legt een plantage aan "tussen St. Jeromie en Savonet, zodat de plantage van Wed. Severijn oostelijk sluit op de indigotuin (kalvertuin), stuitende NW in de in 1718 aangelegde Sorgvliet, die tussen de twee buitentuinen van Jan Ellis lag, die Ellis daarop van v. Beuningen kocht à 15.000 Ps, met vee en 50 slaven voor 43.000 Ps."

Jan Ellis verzet zich tegen het "terugserken" (=tranqueer verplaatsen) van toegeëigende grond.

Jan Ellis accordeert de aankoop van drie percelen grond (Bartool, Sorgvliet en een stuk van Hironimo), die zoals uit een oproep in 1715 bleek, geen eigenaars hadden.

1719; 24 sept Jonathan v. Beuningen verkoopt Plantage Zorgvlied (al met 'n huis, aan Jannetje van Santvoort én aan de vroegere eigenaars, Jan en Nathaniel Ellis.

"Er zou nooit herrie zijn ontstaan, ook niet tussen wed. Severijn en Ellis, als Sorgvliet niet was aangelegd door Jonathan v. Beuningen". Dit geschil is ontstaan, doordat de Overheid grond verkocht die werd afgetrokken van de plantages Zorgvlied en Savonet van gebr. Ellis.

Later werd Zorgvlied enige jaren bij Knip getrokken, en daarna definitief bij Savonet.

±1720: Een plattegrond van Jan Ellis, als eigenaar van Savonet en Zorgvlied, geeft al geen grens tussen beide plantages aan.

1721: De Raad verleent aan Willem van Uytrecht mede-gebruik van "de kleine Soursak, anex Coecoraal"- zonder Jan Ellis daarin te kennen.

6 febr. De commandeur van Westpunt heeft de tranqueer van Jan Ellis vernield ten behoeve van de Plantage Hironimo (van de wed. Severijns) op autorisatie van Jan van Beuningen nadat Jan Ellis op 26 jan. zijn faktoor de weg naar Westpunt liet afsluiten .

7 juni: Jan Ellis protesteert, dat Juan Pedro van Collen aan de wed. Severijn en aan de Erven van J. v. Beuningen stukken land van Savonet verkocht. Jan Ellis schrijft, dat een stuk van Savonet (sinds 1715 zijn eigendom) op naam van de wed. Severijn is overgeschreven, en dat een stuk van Zorgvlied (reeds vóór 1719 zijn eigendom), op de erven van Jan van Beuningen staat overgeschreven. Jan Ellis zegt, dat hij op 21 februari 1720 van Jonathan van Beuningen drie percelen grond heeft gekocht - de put met Klein Soersak, Barthool, enz - die "door de nieuwe eigenaars

ingeserkt werden en zijn wijde opslokten".

1722, 28 apr.: Du Fay antwoordt de Heren Bewindhebbers, dat Jacob Beck Compagnies-grond gebruikte, die niet bij de Plantage hoorde, en die verkocht, toen hij op 8 dec. 1708 Curaçao verliet, aan Pieter Schuurman, zonder tranqueer-beschrijving. Uit deze "buitensporige stukken tussen de diverse tuinen van Savonet en de buitentuinen van Westpunt en die aan de zijde van Knippebaai, daarom niet behorend aan Savonet", vormt Jonathan v. Beuningen een nieuwe plantage in 1718, waartegen Ellis zich verzet (zie 1718).

1723: De Compagnie stelt, dat de Zuurzak-put eigendom van de Compagnie blijft.

1731: Jannetje Ellis (1688-1775), zuster van Jan en Nathaniel Ellis, gehuwd met John (of Jan) Martin, zwager van Nathaniel, koopt de helft van verschillende plantages van Jan Stoonhouse (de andere helft is reeds in hun bezit).

1749, 23 jan: de erfgenamen van Jan Ellis, namelijk zijn weduwe Paulina Heyer (vertegenwoordigd door Nathaniel Ellis), en de kinderen Jan jr. en Jasper Ellis, en hun zwager Isaak Lamont, verkopen Plantage Savonet aan Dirk van Uytrecht en Comp.

sept: Dezelfde erfgenamen, Jan Ellis jr, Jasper Ellis en Isaak Lamont (gehuwd met Anna E. Ellis die een aandeel in Sorgvliet had) verkopen aan Jan Ellis jr plantage Sorgvliet, met de Kreytberg, grenzend aan de nieuwe papaya tuin van Savonet, en aan Knip, tot de voet van de Christoffelberg - voor Peso 34.000

1750: Dirk van Uytrecht verkoopt een stuk grond aan de "coolebrander" Martinus Arendsz, die daarop de weg naar Knip afsloot en met de eigenaar Jasper Ellis in dispuut kwam.

Jan Noach du Fay zendt zijn opperfaktoer Hendrik Evertsz om te bemiddelen tussen Martinus Arendsz en Jasper Ellis, waarbij aanwezig de eigenaren van Zorgvlied, alsmede Nathaniel Ellis. Resultaat: Arendsz krijgt een ander stuk grond.

1715: Korte slavenopstand op 't Zorgvlied van Isaac Lamont.

1784: Andries Georgie koopt Zorgvlied.

1795: Zorgvlied wordt bij de slavenopstand geplunderd, maar het landhuis blijft bewoonbaar.

1797: Catharina Striddels, weduwe van Willem van Uytrecht, verkoopt

plantage Savonet aan Gertr. Maria Ellis, weduwe van Corn. Bergh,
voor P 22.000

1801: Nicolaas Evertsz koopt voor rekening van zijn kinderen, plantage Savonet van P.J. van Esch.

1806: Nicolaas Evertsz koopt Paradera.

1806: Landhuis Savonet wordt bij een inval van de Engelsen geplunderd en deels afgebrand.

1811: Andries Georgie sterft, en Plantage Zorgvlied wordt verkocht aan Frederik Hueck.

1815: Nicolaas Evertsz sterft. In juli wordt Plantage Savonet met gedeeltelijk afgebrand huis publiekelijk verkocht, en Mathias Erasmus Van der Dijs wordt de nieuwe eigenaar. Prijs 30.060 Pesos.

1834: V.d. Dijs schrijft, dat Plantage Savonet en Plantage Zorgvlied thans weer verenigd zijn

1859: Van der Dijs sterft.

1863: Emancipatie van de slaven.

1863: Jacob Bennebroek van der Linde Schotborgh koopt Pl. Savonet.

1903: Zijn zoon Jan Willem Jacob neemt de plantage over.

1951: "Shon Willem" sterft.

1965: De weduwe "Shon Emma" (Johanna Emilia Debrot) sterft.

1970: Het Eilandsbestuur koopt de plantages Savonet en Zorgvlied van de erven van Shon Willem en Shon Emma v.d. Linde Schotborgh, benevens plantage Zevenbergen van hr. Djimi Djaoen, en pl. Knip van hr. R. Muskus. De drie eerste plantages en het heuvelachtige, oostelijke deel van pl. Knip werden bijeengevoegd en kregen de status van Park, het Christoffelpark, dat in beheer gegeven werd aan Stichting Nationale Parken N.A. (STINAPA), met uitzondering van het landhuis Savonet en naaste omgeving, dat aan de familie Koppers - v.d. Linde Schotborgh verhuurd werd.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Arnoldo, M.: Zakflora, 2e druk. No. 16 van de Uitgaven Natuurwetenschappelijke Werkgroep Ned. Ant., 1964.
- Boekschoten, G.J. van: Over het landvarken van Curaçao. Zeldzaam Huisdier vol. 6, p. 9-11, 1981.
- Coomans, H.E., M.A. Newton & Maritza Coomans-Eustatia (ed.): Building up the future from the past. Studies on architecture and historic monuments in the Dutch Caribbean. Walburg Pers, Zutphen, en UNA Publicatie 34, 1990.
- Debrot, A.O. & J.A. de Freitas: Wilderness areas of exceptional conservation value in Curaçao, Netherlands Antilles. Meded. no. 26 van de Ned. Commissie voor Intern. Natuurbescherming, 1991.
- Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië. Red. H.D. Benjamins en J.F. Snelleman. M. Nijhoff, Den Haag - Leiden, 1914 - 1917.
- Encyclopedie van de Nederlandse Antillen, 2e druk, red. J. Ph. de Palm, Walburg Pers, Zutphen, 1985.
- Husson, A.M.: De zoogdieren van de Nederlandse Antillen. No. 12 van de Uitgaven Natuurwetenschappelijke Werkgroep Ned. Ant., 1960.
- Martin, K.: Westindische Skizzen. Reise-Erinnerungen. Brill, Leiden, 1887.
- Ozinga, M.D.: De monumenten van Curaçao in woord en beeld. Staatsdrukkerij, Den Haag, 1959.
- Renkema, W.E.: Het Curaçaose plantagebedrijf in de negentiende eeuw. Walburg Pers, Zutphen, 1981.
- Reyns, P.: Excursion-Guide to the Christoffel Park Curaçao. STINAPA no. 30, 1984.
- Stock, J.H.: The taxonomy and zoogeography of the hadziid Amphipoda, with emphasis on West Indian taxa. Stud. Fauna Curaçao 55, 131 - 146, 1977.
- Stoffers, A.L.: Flora and vegetation of the Leeward Islands of the Netherlands Antilles, II. The flora. Proc. Kon. Ned. Akademie Wetensch. Series C, vol. 84 (3), 1981.
- Teenstra, M.D.: Beknopte beschrijving van de Nederlandsche overzeesche bezittingen etc. Groningen, 1852.
- Teenstra, M.D.: De Nederlandsche West-Indische eilanden in dezelve

tegenwoordigen toestand. Amsterdam, 1836.

Voous, K.H.: Birds of the Netherlands Antilles. Walburg Pers, Zutphen, 1983.

Wagenaar Hummelinck, P.: De grotten van de Nederlandse Antillen. Uitgave Natuurwetenschappelijke Studiekring Suriname en Ned. Ant., 1979.

Wagenaar Hummelinck, P.: De rotstekeningen van Bonaire en Curaçao. Uitg. Presse-Papier, Utrecht, 1992, tevens STINAPA no. 40.

**LIJST VAN PERSONEN, DIE IN HET VERLEDEN OF RECEN-
TELIJK, MONDELING DAN WEL PER BRIEF, MEERMAALS
GEGEVENS VERSTREKTEN** († = overleden)

Ir. Serge Alexeenko †
 Drs. Hak van Baren, Curaçao
 Dr. Dirk Beets, Edam
 Pater Brenneker, Curaçao
 Hr. Virgilio Cijntje, Savonet
 Dr. H.E. Coomans, Bloemendaal
 Dr. Dolfi Debrot Sr., Curaçao
 Dr. Dolfi Debrot Jr., Curaçao
 Mw. Janny van Dolderen, Curaçao
 Drs. Eric Gouda, Utrecht
 Prof. dr. ir. Coen Temminck Groll, Driebergen
 Mw. Ilinka Hellmund, Curaçao
 Dr. ir. Percy Henriquez, Holten
 Hr. Peter van Herksen, Curaçao
 Prof. dr. L.B. Holthuis, Leiden
 Mw. Phyllis Koeijers, Curaçao
 Ir. H.H. (Jimmy) Koppers, Neerpelt, België
 Mw. S.F. (Shon Fojan) Koppers-van der Linde Schotborgh †
 Ir. Michael Newton, Curaçao
 Dr. Jules de Palm, Den Haag
 Hr. Romans Rafaela †
 Dr. W.E. Renkema, Driebergen
 Drs. Peer Reijns, Leiden
 Dr. Jaap Schiltkamp, Amsterdam
 Mw. Mien (Shon Mien) van der Linde Schotborgh, Curaçao
 Ir. René Severens, Christoffelpark
 Prof. dr. A.L. Stoffers, Wageningen
 Dr. J. van der Vecht †
 Hr. M.A. Visman, Steenberg
 Dr. P. (Shon Piet) Wagenaar Hummelinck, Brummen

VERKLARENDE WOORDENLIJST

abri:	schuilplaats, shelter (b.v. onder een overhangende rotswand)
aldu:	harder, (<i>Mugil curema</i>), een vis
aride:	uiterst droog
bomba:	slavenopzichter
bromeliaceae:	plantenfamilie, verwant aan orchideeën
bulben:	stengel-knollen van orchideeën
copulatie:	paring
coto:	(boodschappen)mandje, gevlochten van palmladeren
cueba:	grot
endemisch:	alleen voorkomend in één bepaald gebied of eiland
faktoor:	(blanke) waarnemer op de plantage bij afwezigheid van de eigenaar
flagstones:	platte natuurstenen
hõfi:	boomgaard
jojoba:	oliehoudende boon
korstmos:	lichene; een hechte symbiose tussen een alg en een schimmel; zéér gevoelig voor luchtvervuiling
kunuku:	landbouw-grondje
maalsteen:	ovale steen waarmee mainshi tot meel gemalen wordt
mainshi	gierst, (<i>Sorghum</i>), waarvan de witte funchi gemaakt
chikitu:	wordt; gierst vormt aren
mais:	meest uit de USA geïmporteerd, waarvan de gele funchi gemaakt wordt; mais vormt kolven
makotten:	manden voor het opslaan van bv. mainshi chikitu, gevlochten van palmladeren
mondi:	bush
oliekookster:	vrouw, belast met olie-extractie uit cocosnoten of uit karpata (<i>Ricinus communis</i>)
rooi:	beek of beek-bedding
salina:	zilte vlakte
stremmen:	met afreksel van de kalfs-lebmaag, de melk scheiden in de vloeibare wei en de vaste kaasstof
tras:	metselfspecie van kalk en fijngemalen tufsteen
vitò:	plantage-opzichter

Shon Willem en shon Emma van der Linde Schotborgh in 1950 (hun gouden bruiloft) - de laatste plantagehouders die het bedrijf en de gebouwen tot hun dood in stand hebben weten te houden.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
54 EAST 57TH STREET, NEW YORK, N.Y. 10022
LONDON: ROUTLEDGE Kegan Paul, 11 BEDFORD SQUARE, W.C.1A 3EF
MILWAUKEE: UNIVERSITY OF WISCONSIN PRESS, 480 LINCOLN DRIVE, MADISON, WIS. 53706
SINGAPORE: UNIVERSITY MICROFILMS INTERNATIONAL, 300 NORTH ZEEB ROAD, ANN ARBOR, MICH. 48106
TOKYO: KAWAISHA SHOTEN CO. LTD., 15-1, YAMAGUCHI-CHO, SHIBUYA-KU, TOKYO 150, JAPAN
DUBLIN: GILL AND MACMILLAN LTD., 100 FLEET STREET, LONDON EC2A 4PU, ENGLAND
CANBERRA: AUSTRALIAN NATIONAL UNIVERSITY, CANBERRA, ACT 2601, AUSTRALIA
MELBOURNE: MONASH UNIVERSITY, 246 CLYDEMAN ROAD, CLYDE, VIC 3168, AUSTRALIA
SYDNEY: UNIVERSITY OF SYDNEY, SYDNEY, N.S.W. 2006, AUSTRALIA
TORONTO: UNIVERSITY OF TORONTO, 270 SPADINA AVENUE, TORONTO, ONT. M5S 2A5, CANADA
VICTORIA: UNIVERSITY OF VICTORIA, BOX 1800 STN. CSC, VICTORIA, B.C. V8W 2Y2, CANADA
WELLINGTON: UNIVERSITY OF WELLINGTON, 614 EXETER STREET, WELLINGTON, NEW ZEALAND
YOKOHAMA: KAWAISHA SHOTEN CO. LTD., 15-1, YAMAGUCHI-CHO, SHIBUYA-KU, TOKYO 150, JAPAN

